2022-yil

11-sinf

TARIX

Belashuv.uz

1-BILET

1. Shayboniylar davlatining tashkil topishi.

Tarixdan ma'lumki, XI-XVI asrlarda g'arbda Dnepr daryosi va Qora dengiz, shimoli-sharqda Irtish daryosi va Balxash ko'ligacha, janubda esa Xorazm va Sirdaryoning quyi oqimlari oralig'idagi yerlar Dashti Qipchoq deb yuritilgan. Bu hududda dastlab Jo'ji ulusi norai bilan Oltin O'rda xonligi tashkil etilgan.

XIV asr oxirlarida Oltin O'rda xonligi Amir Temur tomonidan tor-mor etilganidan so'ng parchalanib, bir necha xonliklarga bo'linib ketdi. Volga daryosining o'rta va quyi oqimlarida Qozon va Ashtarxon (Hojitarxon) xonliklari, Qrim yarim orolida Turkiya ta'sirida bo'lgan Qrim xonligi vujudga keldi. Dashti Qipchoqning sharqiy qismida esa Oq O'rda tashkil topdi. Bu katta hududda qiyot, mang'it, do'rmon, qushchi, o'rtachi, nayman, tuba, toyraas, jot, xitoy, uyg'ur, qorluq, ushun (usun), karlavut, ichki, ming, tan gut, qo'ng'irot va boshqa qabilalar yashagan. Bu ulus O'zbeklar davlati, uning aholisi «o'zbeklar» deb atalgan.

Dashti Qipchoqning sharqiy qismi, ya'ni Oq O'rdada shayboniylardan bo'lgan Abulxayrxon (1428-1468) tarqoq bo'lgan mayda xonliklarni birlashtirib, katta davlatga asos soldi. Keyinchalik mang'it urug'lari ham Abulxayrxon qo'l ostiga birlashtirildi. Qozoq urug'lari XV asrning 40-yillarida Abulxayrxonga bo'ysunishdan bosh tortib Chu va Yettisuv vohasiga ko'chib ketdilar va keyinchalik Qozoq xonligiga asos soldilar (1465).

Dashti Qipchoqda siyosiy tartibsizliklar, katta yer egalari bilan dehqonlar va chorvadorlar o'rtasida ichki ziddiyatlar kuchayishi natijasida davlat zaiflashib bordi. Ana shunday sharoitda hokimiyatni qo'lga olgan Abulxayrxonning nabirasi Muhammad Shayboniyxon (1451-yilda tug'ilgan, yoshlik yillarida Samarqand va Buxoro madrasalarida o'qigan) Dashti Qipchoqdagi qabilalarni birlashtirib, davlat hokimiyatini yanada mustahkamlaydi.

Amir Temur vorislari o'rtasida olib borilgan to'xtovsiz feodal urushlar temuriylar davlatining kuchsizlanishiga olib keldi va birin-ketin ular qaramidagi davlatlar va mulklar ajralib chiqib ketdi. Xorazmdan Astrobodgacha bo'lgan keng raasofada joylashgan turkmanlar bir necha qabilalardan tashkil topgan bo'lib, ko'pincha o'zaro kelisha olmas edilar. Lekin ular qulay vaziyatdan foydalanib Temuriylar davlatidan ajralib chiqdilar. Farg'ona yodiysi ham ajralib mustaqil davlat tashkil etdi. Bundan tashqari forsiy dehqon aholi joylashgan Hisor va Badaxshon ham mustaqil davlatga aylandi. Movarounnahrda temuriy hukmdorlarning o'rnini Abulxayrxonning nevarasi Shayboniy asos solgan o'zbeklar davlati egalladi.

Temuriylar davlatining zaiflashganligi, tarqoqlikning kuchayishi va hokimlikka da'vogarlarning o'zaro to'xtovsiz urushlari shayboniylarning Turkistonga hujumi uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. Shayboniyxon XV asr oxirlarida Turkistonga bir necha bor yurishlar qilib O'tror, Sabron, Yassi (Turkiston) shaharlarini bosib oldi. U 1499-1507-yillarda Buxoro, Samarqand, Toshkent, Shohruhiya, Farg'ona, Qunduz, Xorazm, Balx va Hirotni ishg'ol qilib, Movarounnahr va Xurosonda o'z hokimiyatini o'rnatdi.

Bellashuv.uz

Muhammad Shayboniyxon boshchiligidagi ko'chmanchi o'zbeklar XVI asr boshlarida Movarounnahr va Xurosonni egallab, temuriy shahzodalar hukmronligiga chek qo'ydilar va bu ulkan hududda o'zlarining markazlashgan davlatiga asos soldilar. Bu davlat poytaxti avval Samarqandda bo'lgan bo'lsa, XVI asr o'rtalaridan boshlab Buxoroga ko'chiriladi. Shundan keyin bu davlat Buxoro xonligi deb ham atala boshladi. Butun XVI asr mobaynida hokimiyatni o'z qo'llarida saqlab kelgan shayboniylar sulolasi hukmronligi o'zbek davlatchiligi tarixida katta ahamiyatga ega bo'lib, xuddi shu davrda o'zbek xalqining etnik Shakllanishidagi uchinchi davr boshlandi. Dashti qipchoqlik o'zbeklar Movarounnahr va Xurosondagi mahalliy turkiy xalq o'zining azaliy qon-qarindoshlari bilan qo'shilib ketdi va ularga ham o'zining nomini berdi.

Tarixiy manbalar va tadqiqotlarda XV asrning 20-yillarida Qipchoq dashtining Sharqiy yerlarida tashkil topgan, qirq yildart ziyodroq hukm surgan Abulxayrxon (1428-1468) hamda Movarounnahrda tashkil topgan Muhammad Shayboniyxon (1450-1510) davlatlarini ko'chmanchi o'zbeklar davlati deb atashgan. Ammo bu unchalik to'g'ri emas, chunki ushbu davlatlarning asosiy aholisi mol chorvachiligi bilan shug'ullangani holda, ular tarkibiga, shuningdek, Sirdaryoning quyi qismida, qisman Xorazm vohasining chekkalarida hunarmandchilik, dehqonchilik bilan shug'ul-lanuvchi urug' va qabilalar ham kirgan.

2. Tillakori madrasasi haqida ma’lumot bering.

Tillakori madrasasi 1646-1660-yillarda Yalangtush BAhodir tomonidan qurdiriladi. Inshoat chor uslubida qurilgan. Uning qurulishida pishtgan va xom g`isht, loy, yog`och, oltin suvi va qimmatbaho toshlardan foydalanilgan. Hovlisiga 50x50 metr marmar yotqizilgan. 1930-yillarda bu yerda maxsus ustaxona tashkil etilgan. Xozirda davlat muxofazasiga olingan. Memoriy inshoat Yunesku=o tashkilotining butun jahon yodgorliklar ro`yhatiga kiritilgan.

3. Abdurauf Fitrat hayoti va faoliyati.

Abdurauf Fitrat (1886, Buxoro shahri, Buxoro Amirligi — 4-oktabr, 1938, Toshkent shahri, O‘zbekiston SSR) — o‘zbek tarixchisi, filolog, tarjimon, yozuvchi, dramaturg va shoir, zamonaviy o‘zbek tili va adabiyoti asoschilaridan biri, O‘rta Osiyo jadidchiligining taniqli vakillaridan biri, birinchi o‘zbek professori (1926). Jadidchilik miiliy ma’rifatparvarlik harakatining tarafdori. Turkiyada o‘qigan. Inqilobga qadar O‘rta Osiyoni Rossiyadan ozod qilinishi harakatlarida faol qatnashgan, politsiya nazorati ostida bo‘lgan. Dastlab eski maktabda, keyinchalik, Buxorodagi Mir-Arab madrasasida tahsil olgan. 1902–1903-yillarda haj safariga chiqqan, uni ado etgach Arabiston, Anatoliya (zamonaviy Turkiya), Kavkazorti, Eron, Afg‘oniston, Hindiston bo‘ylab sayohat qilgan. 1906–1908-yillarda Rossiyaning Qozon, Nijniy Novgorod, Yaroslavl, Moskva, Petrograd shaharlarida bo‘lgan. XX asr boshlarida bujudga kelgan „Tarbiyai atfol“ jamiyati ko‘magida 1908–1913-yillarda Istanbuldagi Voizon madrasasida tahsil olgan va qizg‘in ijod

Bellashuv.uz

qilgan. 1908–1913-yillarda Turkiya dorilfununida o‘qiyotganda uning zukko, bilimdonligi professor-o‘qituvchilarni hayratga soladi. Unga Fitrat — Donishmand taxallusini beradilar. Turkiyadagi „Yosh turklar“ harakatidan ilhomlanib, Buxoroda „Yosh buxoroliklar“ partiyasini tuzgan, uning ma’naviy rahnamosiga aylangan. Do‘sti va maslakdoshi Munzim bilan hamkorlikda buxorolik 70 nafar yosh turkistonliklarni Germaniyaning bir qator oliy ta’lim muassasalariga o‘qishga yuborgan.

2-BILET

1. Ashtarxoniylar davlatining tashkil topishi.

1598-yilda Abdullaxon vafot etgach, shayboniylar o'rtasida toju taxt uchun kurash boshlanib, bu kurash oxir-oqibat mazkur sulolaning butunlay qirilib ketishiga olib keldi. Buxoro xonligi taxtiga vorislikka shayboniy urug'lardan hech kim qolmagan edi. Ana shunday bir paytda Buxoroda amirlar kengashib, 1554-yili ruslarning Ashtarxonni (Astraxan, ya'ni Hojitarxon xonligini) istilo qilishi davrida Buxoroga qochib kelgan Yormuhammadxonning o'g'li Jonibek sultonni (u Abdullaxonning singlisiga uylanganligi tufayli shayboniylarga kuyovdosh edi) xon qilib ko'tarmoqchi bo'ldilar. Jonibek in'om qilingan taxtdan bosh tortdi. Amirlar uning katta o'g'li Dinmuhammadni xon qilib ko'tardilar. Bu vaqtda u Obivardda edi. U Buxoroga kelayotib yo'lda halok bo'ldi. Shundan keyin uning ukasi Boqimuhammad xon qilib ko'tarildi. Jonibekning uchinchi o'g'li Valimuhammad taxt vorisi (valiahd) deb e'lon qilindi va Balxga noib qilib yuborildi.

Ana shu tariqa, 1599-yilda Movarounnahrda yangi sulola -ashtarxoniylar - «joniylar» (joniylar nomi urug' boshlig'i Jonibekning nomidan olingan) sulolasi tashkil topdi. Bu davlatda rasman oliy hokimiyat Jonibek Sulton qo'lida bo'lib, uning nomidan tangalar zarb etilgan, uning nomi xutbaga qo'shib o'qilgan.

Boqi Muhammad xonlikdagi ichki siyosiy nizolarga chek qo'yishga harakat qildi, xonlikning shimoliy chegaralarini ko'chmanchi qabilalardan himoya qilish choralarini ko'rdi. Balx viloyatidan eronliklarni haydab chiqarib, u yerga ukasi Vali Muhammadni hokim etib tayinladi. Lekin XVII asr boshlarida Buxoro xonligi hududi Abdullaxon Ikkinchi davridagiga qaraganda juda qisqarib ketgan edi. Ashtarxoniylar Xorazmni va Xurosonning katta qismini butunlay qo'ldan boy berdilar. Toshkent uchun qozoq sultonlari bilan ko'plab urushlar olib borishga to'g'ri keldi. Boqi Muhammaddan so'ng taxtga Vali Muhammad o'tirdi. Uning qisqa hukmronligi davrida (1606-1611) ichki kurashlar yanada kuchaydi, yirik o'zbek qabilalari beklari iqtisodiy-siyosiy jihatdan katta kuchga ega bo'lib, xon hokimiyatiga bo'ysunmas edilar. Markaziy hokimiyat mamlakatda vaziyatni nazorat qilolmas, hududiy yaxlitligini ta'minlay olmas edi. Yangi xonning markaziy hokimiyatni kuchaytirishga bo'lgan intilishi unga qarshi fitna bilan yakunlandi va taxtni Boqi Muhammadning o'g'li ImomquJixon egalladi. U o'zining nisbatan uzoq davom etgan hukmronligi davrida (1611-1742) xonlikda hukm surayotgan o'zaro feodal urushlarga chek qo'yishga va markaziy hokimiyatni mustahkamlashga muvaffaq bo'lgan bo'lsa-da, Xuroson va Xorazmni qayta qo'lga kirita olmadi. Toshkent va xonlikning shimoliy chegaralari uchun ko'chmanchi qabilalar:

Bellashuv.uz

qozoqlar, qalmiqlar, mo'g'ullarga qarshi muvaffaqiyatli kurash olib bordi va xonlik hududini shimoli-sharqqa kengaytirdi. Bu davrda xon hokimiyatining mavqeyi oshdi, ichki vaziyat birmuncha yaxshilandi. Lekin undan keyin taxtda o'tirgan Nodir Muhammadxon (1642-1645), Abdulazizxon (1645-1681) va Subxonqulixon (1681-1702) davrida mamlakatda siyosiy vaziyat yana izdan chiqdi. Bu xonlar mahalliy feodallarga va tashqi dushmanlarga qarshi to'xtovsiz urushlar olib borishga majbur bo'ldilar. Bu kurashlarda hokimiyatning asosiy tayanchi din peshvolari edi. Shu sababli bu davrda yer maydonlari ommaviy ravishda diniy mahkamalar va yirik ulamolar (Jo'ybor xo'jalari kabilar) ixtiyoriga o'ta boshladi. Ivjamlakatda diniy mutaassiblik kuchaydi. Bu o'z navbatida dunyoviy taraqqiyotni bo'g'ar, davlat va jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qilar edi.

Tinimsiz urushlar, haddan tashqari og'ir soliqlar, mahalliy hokimlarning beboshliklari ustiga tez-tez bo'lib turgan tabiiy ofatiar (qurg'oqchilik, hasharot bosishi) ham mamlakatning iqtisodiy ahvolini izdan chiqardi, xalqning ahvolini yanada nochorlashtirdi. XVIII asr boshlariga kelib ashtarxoniylar davlatidagi inqirozli vaziyat yanada kuchaydi. Bu sulola xonlari yirik saroy amaldorlari va o'zbek qabilalari boshliqlariga tamomila tobe bo'lib, ular xonlarni taxtga ko'tarishar, taxtdan mahrum etishar, mamlakatdan quvg'in etishar yoki o'ldirishardi. Ubaydullaxon (1702-1711) markaziy hokimiyatni kuchaytirishga, mamlakatda hukm surayotgan siyosiy beboshliklarni tugatishga intilgan so'nggi ashtarxoniy hukmdor edi. Ubaydullaxonning bebosh o'zbek amirlarining iqtisodiy kuchini susaytirish, davlat xazinasini to'ldirish va mamlakatning moliyaviy ahvolini yaxshilashga urinib o'tkazgan pul islohoti (1708-y.) siyosiy-iqtisodiy vaziyatni yanada chigallashtirdi. Zarb etilgan past qiymatli mis pullar bozorlarda savdogarlar tomonidan olinmasdan, do'konlar yopilib, Buxoro shahrida katta qo'zg'olon ko'tarildi. U katta qiyinchilik bilan bostirilgan bo'lsa-da, mamlakatdagi siyosiy-iqtisodiy vaziyat yaxshilanmadi. Natijada Ubaydullaxon o'ldirilib, taxtni ashtarxoniylar sulolasini amaldagi so'nggi xoni Abulfayzxon egalladi. Uning hukmronligi davrida (1712-1747) niamlakatda qabila boshliqlari, viloyat hokimlarining markaziy hokimiyatga qarshi chiqishlari yanada kuchaydi. Amaldorlar fitnasi avj oldi. Abulfayzxon davrida markaziy hokimiyat o'z ahamiyatini yana yo'qota bordi. Mamlakat o'zini mustaqil hisoblovchi viloyatlarga bo'lina boshladi. I^amlakatni boshqarish mang'it urug'lari tomonidan qo'llab-quvvatlangan va yirik zodagonlar orasida obro'ga ega boigan Muhammad Hakimbiy qo'liga o'ta boshladi. • Abulfayzxon nomigagina xon bo'lib turardi.

Asosiy hokimiyatni nufuzli amirlar Javshan qalmiq, so'ngra qushbegi Abdullabiy, keyin Muhammad Hakimbiy otaliqlar boshqardilar.

Davlatda siyosiy tarqoqlik kuchaydi. Balx Buxorodan ajralib ketdi, keyinchalik bu yerda goh ashtarxoniylardan Normuhammad avlodlari, goh har turli o'zbek shahzodalari hokimlik qilib turdilar. Badaxshonda Yorbek sulolasi hukmronligi qaror topdi. Xorazm Buxorodan tamomila mustaqil bo'lib oldi.

Buxoroda mang'it urug'idan boigan qudratli Muhammad Hakimbiy irodasi bo'sh, zaif Abulfayzxon zamonida otaliq edi. Shu tariqa, mamlakat bo'laklarga boiinib ketdi. Bundan foydalangan qalmiq va qozoqlar yetti yil mobaynida mamlakatning

Bellashuv.uz

juda ko'plab vodiylarini, bog'-rog'larini poymol qildilar. Gullab-yashnab turgan joylar choiga aylandi. G'alla, meva, sabzavot mahsulotlari keskin kamayib ketdi.

2. Ulug‘bek rasadxonasi haqida ma’lumot bering.

Ulug‘bek rasadxonasi - Samarqanddagi XV asr me’morligining nodir namunalaridan biri, ko‘hna astronomik kuzatuv muassasasi. Ulug‘bek farmoyishi bilan 1428 — 29 yilda Ko‘xak (Cho‘ponota) tepaligida ulkan silindr shaklida bunyod etilgan; ayrim qo‘lyozmalarga ko‘ra, balandligi 30,4 metrdan iborat 3 qavatli qilib qurilgan. Unda o‘ndan ortiq turli astronomik qurilma va asboblar bulgan. Ulardan eng asosiysi radiusi 40,2 metrli qo‘shaloq yoydan iborat kvadrant (yoki sekstantga yaqin) qurilma hisoblanadi. Rasadxona o‘rta asiiarda asbob uskunasi jihatdan ham beqiyos bo‘lgan. Mirzo Ulug‘bekning eng yirik astronomik asari "Ziji Ko‘ragoniy" rasadxonada yaratilgan. Uning qurilishi va keyingi ilmiy faoliyati Ulug‘bek taklifi bilan yig‘ilgan qator mashhur olimlar G‘iyosiddin Koshiy, Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi va boshqa nomi bilan bog‘liq.

Ulug‘bek rasadxonasining arxeologik qoldiqlari 1908 y. V.L. Vyatkin rahbarligida olib borilgan qazilma ishlari natijasida topilgan.

3. Alisher Navoiy hayoti va ijodi.

Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Hirotda tavallud topgan. Navoiyning otasi G‘iyosiddin Bahodir temuriylar xonadoniga yaqin bo‘lgan. She’r zavqi va iste’dodi erta uyg‘ongan. Bolalikdayoq Farididdin Attorning „Mantiqut-tayr“ asarini yod olgan, Sharafiddin Ali Yazdiy nazariga tushgan, Mavlono Lutfiy yosh shoir iste’dodiga yuqori baho bergan, Kamol Turbatiy e’tirofmi qozongan. Sayyid Hasan Ardasher, Pahlavon Muhammad kabi ustozlardan ta’lim olgan, Abdurahmon Jomiy bilan ijodiy hamkorlikda bo‘lgan. Navoiy 1469 yilgacha temuriylar orasidagi ichki nizolar sababli Hirotdan yiroqroqda yashagan.

Husayn Boyqaro Xuroson taxtiga o‘tirgach (1469), Navoiy hayoti va ijodida yangi bosqich boshlanadi, muhrdorlik (1469) mansabiga, vazirlik (1472) va Astrobod hokimligi (1487)ga tayinlanadi. 1480—1500 yillar mobaynida o‘z mablag‘lari hisobidan bir necha madrasa, 40 rabot (safardagi yo‘lovchilar to‘xtab o‘tish joyi), 17 masjid, 10 xonaqoh, 9 hammom, 9 ko‘prik, 20 ta hovuz qurdiradi. Husayn Boyqaro Alisher Navoiyga „muqarrabi hazrati sultoniy” („sulton hazratlarining eng yaqin kishisi”) degan unvonni beradi. Unga ko‘ra Navoiy davlatning barcha ishlariga aralasha olardi.

3-BILET

1.Mahmud Torobiy qo‘zg‘oloni.

Mahmud Torobiy (Buxoroning Torob qishlog‘i —1238) — Buxoroda mo‘g‘ullar zulmiga qarshi ko‘tarilgan qo‘zg‘olon (1238) rahbari. Hunarmand oilasida tug‘ilgan. G‘alvirchilik bilan shug‘ullangan, ayni paytda tabiblik ham qilgan. U kuchli nufuzga ega, tasavvuf g‘oyalari bilan tanish shaxs bo‘lgan. Buxoroda mo‘g‘ullarga qarshi boshlangan qo‘zg‘olonga mashhur ulamo Shamsuddin Mahbubiyning taklifi bilan rahbarlik kilgan. Buxoro atrofida

Bellashuv.uz

mo‘g‘ullarga qarshi bo‘lgan jangda halok bo‘lgan. Qabri ustiga 13-asrda qurilgan daxma O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, qayta ta’mirlandi. Mahmud Torobiy haqida Oybek "Mahmud Torobiy" (1944) opera librettosi va dostonini, Asad Dilmurod "Mahmud Torobiy" (1998) tarixiy romanini yozgan. Buxoro viloyati Jondor shaharchasida haykal o‘rnatilgan.

2. Temuriylar tarixi davlat muzeyi haqida ma’lumot bering.

Temuriylar tarixi davlat muzeyi — Toshkentdagi Amir Temur xiyoboni yaqinida bunyod etilgan tarix muzeyi (1996). Muzey binosi o‘rta asr me’morligi an’analari asosida aylana tarxli, tomi gumbazli qilib, maxsus temirbetondan yaxlit supa ustiga qurilgan. Bino 3 qavatli, bal. 31 m (diametri — tashqi tomoni 70 m, ichkisi 50 m), uni qurishda temir ustun, g‘isht, turli beton blok va yengil tayyorlangan sun’iy qurilish uskunalari qo‘llanilgan. Devor yuzasini pardozlashda ganch, marmar va sopol koshinlar ishlatilgan. Qurilishda Toshkent sh. hokimiyati, "Turon" firmasi, Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish. birlashmasi, "Oniks" korxonasi (30 dan ortiq kattakichik hajmdagi billur qandillar, 500 ta yoritgichli, og‘irligi 2 t, bal. 8 m "Zumrad" qandil ishlab bergan), "Us to" birlashmasi qatnashgan. Muzeyga marmar zinalar orqali bosh tarzi (Amir Temur xiyobonidan)dagi 3 eshikdan kiriladi. 14 ta yog‘och o‘ymakorligidagi eshik o‘ziga xos. Atrofi peshayvonli, qator ustunli (20 ta, bal. 10 m, muqarnas boshali, poyustuni kulrang marmardan ishlangan), turunjlari sirkori sopol bilan bezatilgan, binoning tashqi devori yuzasida "suls" uslubida insonni yaxshilikka undovchi so‘zlar bitilgan. Bino asosida foye, magazinlar, ma’muriyat, vestibyul, kassa, axborotma’ruza zali va boshqa texnik xizmat xonalari joylashgan. 1qavatda ko‘rgazma va kinoleksiya zali (200 o‘rindiqli) bor.

3. Abdulla Qodiriy hayoti va ijodi.

Abdulla Qodiriy (asosiy taxalluslari: Qodiriy, Julqunboy) (1894.4.10-Toshkent-1938.10.4) – XX a. yangi o‘zbek adabiyotining ulkan namoyandasi, o‘zbek romanchiligining asoschisi; 20-yillardagi muhim ijtimoiy-madaniy jarayonlarning faol ishtirokchisi. Bog‘bon oilasida tug‘ilgan. Otasi Qodirbobo (1820–1924) xon, beklar qo‘lida sarbozlik qilgan, rus bosqini paytida (1865) Toshkent mudofaasida qatnashgan. Otasi boshidan o‘tgan sarguzashtlar Abdulla Qodiriyning qator asarlari, xususan tarixiy romanlarining yuzaga kelishida muhim rol o‘ynagan. Abdulla Qodiriy musulmon maktabida (1904–06), rus-tuzem maktabida (1908–12), Abulqosim shayx madrasasida (1916–17) ta’lim oldi; Moskvadagi adabiyot kursida (1925–26) o‘qidi. Yoshligidanoq qadimgi Sharq madaniyati va adabiyoti ruhida tarbiya topgan; arab, fors va rus tillarini o‘rgangan. Jahon adabiyotini ixlos bilan mutolaa qilgan. Oilasi kambag‘allashganligi sababli bolalikdan mustaqil mehnat qila boshladi, turli kasblarni egalladi, mahalliy savdogarlarga kotiblik va gumashtalik qildi (1907–15). 1917-yil Oktyabr davlat to‘ntarishidan so‘ng Eski shahar ozuqa qo‘mitasining sarkotibi (1918), „Oziq ishlari“ gazetasining muharriri (1919),

Bellashuv.uz

Kasabalar sho‘rosining sarkotibi (1920), „Mushtum“ jurnalining tashkilotchilaridan va tahrir hay’ati a’zosi (1923–26).

4-BILET

1. Buxoro amirligining tashkil topishi.

Buxoroda 1711-1747 yillarda Abdulfayzxon nomigagina xon edi. Mamlakatni boshqarish Muhammad Xakimbiy otaliq qo`lida bo`ldi. 1747 yilda Abdulfayzxon bir guruh fitnachilar tomonidan o`ldirildi. Muhammad Xakimbiy ham tez orada vafot etdi. Davlat ishlari Muhammad Xakimbiyning o`g’li Muhammad Rahimbiy qo`liga o`tdi. Muhammad Rahg’imbiy 1573 yilda Buxoro taxtini egalladi. U o`ziga qarshi isyon ko`targan Shahrisabz, Urgut, Jizzax, O`rtepa, Xo`jand, Toshkent va boshqa bekliklarda mavqeini mustahkamlab olgach, o`zini amir deb e`lon qildi. Shu tariqa, Buxoroda mang’itlar sulolasi xukmronligi (1753-1920) qaror topdi. Shundan e`tiboran poytaxti Buxoro bo`lgan davlat Buxoro amirligi deb atala boshlandi. Muhammad Rahim hukmronligini beklik-viloyatlardagi boshqa qavmlardan bo'lgan hokimlar tan olmadilar. Amir mang'itlarga tayanib hokimiyatni markazlashtirishga intildi. Barcha qabilalarning hukmdorlarini Buxoroga yig'ib, ulardan markaziy hokimiyatga bo'ysunishni talab qildi, aks holda qattiq jazolanishi haqida ogohlantirdi. Viloyatlardagi ko'pgina hokimlar, bebosh amaldorlar hokimiyatdan chetlashtirilib, yer-mulki tortib olinib, boshqa joylarga ko'chirildi. Ular o'rniga amir qabiladoshlaridan tayinlandi. Muhammad Rahim Buxoro minorasi yonidagi o'z qarorgohini mahsus qurilgan Arkka ko'chirdi, o'zboshimcha beklarni Arkka chaqirib qattiq jazoladi. Tarqoqlikni bartaraf etish maqsadida ko'pgina bekliklarga- Samarqand, Jizzax, O'ratepa, Hisor, Boysun, Shahrisabzga qarshi qonli urushlar qildi, ko'pgina viloyatlar vayron bo'ldi. Muhammad Rahim Nurotada istiqomat qiluvchi burgut qabilasi mang'itini bostirib, ularning harbiy istehkomlarini buzib tashlab, o'zlarini Buxoro tumaniga ko'chirdi.

2. Minorayi Kalon me’moriy yodgorligi haqida ma’lumot bering

Minorayi kalon (Katta minora) Buxoro shahrida bunyod etilgan eng go‘zal me’moriy yodogrliklardan biri. Uni Movarounnahr hukumdori Arslonxon 1127-yilda qurdirgan.

Minoraning poydevori yer sathidan 9 metr chuqurlikda bunyod etilgan. U tosh va maxsus qorishmadan ko‘tarilgan. Balandligi 50 metr bo‘lgan pishiq g‘ishtdan terilgan bo‘lib, yuqori qismi atrofni kuzatish maqsaida 16 ta darcha ochilgan. Minora tepasiga uning ichiga qurilgan 104 ta aylanma zina orqali chiqaldi. Ushbu minora hamon ham savlat to‘kib, qad ko‘tarib turibdi.

3. Najmiddin Kubro hayoti va faoliyati.

Tasavvuf ta’limotining buyuk siymolaridan yana biri Najmiddin Kubro (1145-1221) edi. U Xorazmda «Kubroviya» tariqatiga asos soladi.Yassaviy tariqatidan farqli o‘laroq, Kubroviya tariqati tarkidunyochilikni rad etadi. Kamolot yo‘lida olib boriladigan mashaqqatli mehnat jarayonida bu dunyo nozne'matlaridan

Bellashuv.uz

bahramand bo‘lish joizligi g‘oyasi ilgari suriladi. Kubroviya tariqatida xalqqa va Vatanga bo‘lgan muhabbat nihoyatda kuchli bo'lib, har qanday og‘ir damlarda ham omma bilan birga bo‘lish. Vatanni mudofaa qilish va uning mustaqilligi uchun kurashga da’vat etiladi. Hotto uning urishda joni uzilganda ham qo‘lidagi bayroqni olisholmaydi va qo‘lini chopib olishga majbur bo‘ladi.

5-BILET

1. Turkiston Muxtoriyati hukumatining tashkil topishi va faoliyati.

Qo‘qonda bo‘lib o‘tgan Butun Turkiston musulmonlarining favqulodda 4-qurultoyi (1917-yil 26—28 noyabr)da tashkil topgan. Qurultoy Turkiston o‘lkasini Rossiya Federativ Respublikasi tarkibida hududiy jixatdan muxtor deb e’lon qildi. Shuningdek, ta’sis majlisi chaqirilgunga qadar hokimiyatni Turkiston Muvaqqat kengashi va Turkiston Milliy Majlisi qo‘lida bo‘lishi kerak deb hisobladi. Markazi — Qo‘qon shahri. Qurultoyda Turkiston Muvaqqat Kengashi a’zolaridan Turkiston muxtoriyati hukumati (8 kishidan iborat) tuzildi. Yevropalik aholi vakillari orasidan nomzodlar ko‘rsatilishi uchun ularga ham yana 4 o‘rin ajratildi. Hukumat tarkibiga Muhammadjon Tinishboyev (Bosh vazir va ichki ishlar vaziri), Islom Shoahmedov (Bosh vazir o‘rinbosari), Mustafo Cho‘qay (tashqi ishlar vaziri), Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev (harbiy vazir), Hidoyatbek Agayev (yer va suv boyliklari vaziri), Obidjon Mahmudov (oziq-ovqat vaziri), Abdurahmon O‘razayev (ichki ishlar vazirining o‘rinbosari), Solomon Gersfeld (moliya vaziri) kiritildi.

2. Mir Arab madrasasi haqida ma’lumot bering.

Mir Arab madrasasi Shayx Abdulla YAmaniy tomonidan 1520-1536-yillar oralig`ida bunyod etilgan. Madrasa chor islubida qurulgan. Madrasaning umumiy tarxi 68,5x51,8 m ovli, 35.4x31,3 m darsxona 8x8, hovli 114 ta hujradan iborat. Madrasaning asosi chuqur qilinib, tog`-toshlari bilan mustahkamlangan. Uning go`rxonasida Uboydullaxonning yog`ochdan yasalgan sag`anasi va Mir Arab, uning qarindoshlari qabrlari bor. Shurolar davrida uning faoliyati vaqtincha to`xtatilganiga qaramay 1945-yil yana tiklandi.Mustaqillik yillarida Buxoroning 2500 yilligi munosabati bilan madrasa peshtoqi va gumbazlaridagi to`kilib ketgan koshinkor naqshlari va yozuvlar qayta tiklangan.

3. Abdulla Avloniy hayoti va ijodi.

Abdulla Avloniy 1878-yil Toshkent shahrida hunarmandlar oilasida tug‘ilgan. U maktab va madrasada ta’lim olib, o‘z zamonining ma’rifatli va chuqur bilim sohibiga aylandi. Abdulla Avloniy o‘lkada ta’lim, matbuot, teatr sohalarining rivojlanishiga katta hissa qo‘shib, 1907-yil “Shuhrat” gazetasi asos soldi. O‘zi tashkil qilgan yangi usul maktabi uchun “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston” yoxud “Axloq” darsliklarini yaratgan.

6-BILET

Bellashuv.uz

1. Turk xoqonligining tashkil topishi.

VI asrning o`rtalariga kelib Oltoy, Ettisuv va O’rta Osiyodagi turli qabilalar va xalqlar birlashib katta turk xoqonligi davlatini tashkil qildilar. Lekin bundam turkiy xalqlar va ularning davlatga uyushuvi VI asrning o`rtalariga qadar bo`lmagan, degan xulosa kelib chiqmasligi kerak I. Bichurin, N. Gumilev va boshqa turkshunos olimlarning bergan ma'lumotlariga ko`ra, eng qadimgi turkiyzabon xalq xitoy solnomalarida miloddan avvalgi 1756 yildan boshlab tilga olinadi. Faqat bu xalqlar «Turk» nomi bilan emas, balki «Xun», «Xunlar» deb atalganlar. Turk so`zi milodimizning V asridan boshlab uchraydi. Xunlar turkiy xalqlarning ajdodlari bo’lib juda boy va qadimiy tarixga egadirlar. «Xunlar O’rta Osiyo, Kaspiy dengizi bo’ylari hamda Shimoliy Kavkaz va G’arbiy Ovro’po yerlarigacha cho`zilgan hududlarda yashaganlar1. Miloddan avvalgi 207 yildan to milodning 216 yiligacha, ya'ni 423 yil hukmronlik qilgan. Ulug` Xun saltanati sharqiy va g’arbiy qismga bo`linib idora qilingan. 374- yildan to 469 yilgacha Ovrupoda Xunlar saltanati mavjud bo`lgan. Bu saltanatning asoschisi Balamir (374—400 yillar) hisoblanadi. Bu saltanat tarixda Attila xunlari deb ham yuritiladi. U juda ko`p mamlakatlarni o`z qo’l ostida birlashtirdi. Sharqiy Rus, Riminya, Yugoslaviyaning shimoli, Mojariston (Vengriya), Avstriya, Chexoslovakiya, Sharqiy va U’rta Germaniya mam-lakatlari bu saltanatga kirgan. Xun xukmdorlaridan Atilla (Atilla, 434—453 yillar) nomi Evropada hozirgacha mashxur. Hatto Volga daryosining nomi ham Atil Mug’an-Idil suvi atamasi sifatida Atilla ismiga nisbat berilgan. Ikkinchisi Oq Xun saltanatidir. Bu saltanat O`rta Sharq-Xun-Eftalit saltanati deb ham yuritiladi. Sulolaning asoschisi Kun xon bo`lgan. Uning tarkibiga Hindistonning yarmi, Afg’oniston va Turkistonning katta qismi kirgan. Hindiston bu sulola tarkibida bo`lganligidan ko’k tangridan tashqari buddizm ham etakchi din hisoblangan.

Turkiy xalqlar to’g’risida turlicha afsonalar tarqalgan. Ulardan birida aytilishicha, G’arbiy dengiz soxilida yashagan turkiylarning ota-bobolari qo’shni qabilalar tomonidan qirib tashlangan. O’n yoshli bola yashirinib favqulodda tirik qolgan. O`sha yerda yashaydigan urg’ochi bo’ri unga xotin bo`ladi. Ochlikdan va dushmanlardan qutqarish uchun o`sha bolani bo’ri olib Turfon tog’lari tomon ketadi. Tog’da bir g`or bor edi. U yerda urg’ochi bo’ri o’nta bola turadi. Bolalarning otasi o`sha qutqarilgan turk edi. Bo’ri bolalari Turfondagi ayollarga uylanadilar. Har bir boladan bir urug’ kelib chiqadi. U’g’illardan birining ismi Ashin edi. Uning nomi hamma qabila nomini anglatadigan bo`ladi. U o`z aka-ukalariga nisbatan aqilliroq bo`lganligidan qabilaning dohiysi bo’lib oladi. Urug’ asta-sekin bir necha yuz kishiga etadi. Ashinning merosxo’rlaridan biri qabila dohiysi Asan Shad bo’ri avlodlarini Turfondan Jujan qabilalari yerlariga olib keladi, ular fuqarolarga aylanib temir qazib olish bilan shug’ullanadilar. Oltoyda ular turk nomini oladilar. Afsonaga ko`ra, «Turk» so`zi Oltoy tog’ining eng qadimgi nomidir. Ikkinchi afsonaga ko`ra, turk qabilasining ota-bobolari SO saltanatiga borib taqaladi. Bu saltanat Oltoynining shimolida joylashgan edi. Qabila boshlig’i Abanbuning o’n oltita ukasi bor edi, Shulardan biri Ichasin Ishid «Bo’ri o’g’li» deb nom olgandi. SO saltanati dushmanlar tomonidan tor-mor qilinadi. Omon qolganlari tarqalib ketadilar. Bo’ri ug’li juda tadbirkor bo`lgan. Shu bois imkoniyat u urug’ini qiyin axvoldan olib chiqadi. Uning ug’illaridan biri Oqqush bo`lib, Abakan daryosi bo’ylarida

Bellashuv.uz

xukmronlik qiladi. Ikkinchi o'g'li esa Sig'u saltanatiga asos soladi. Bu saltanat Kama daryosi bo'ylarida edi. Uchinchi ug'li Chjuchje daryosi bo'ylarida xukmronlik qiladi. Katta ug'li Nudulu Shad G'arbiy Sayanga o'rnashadi. Nudulu Shadning o'nta xotini bo`lgan. Uning ug'illari onasining qabilasi nomini oladilar. Eng kichik xotinining ug'li Ashin edi Nudulu Shad vafotidan keyin taxtga ug'illaridan birontasi o'tirishi kerak edi. Shunda aka-ukalar kimki kuchli bo`lsa, o`sha urug' boshlig'i bo`ladi, deb qaror qiladilar. Musobaqada Ashin g'alaba qozonadi. U Asan Shad nomini olib, urug' boshlig'i bo`ladi. Uning vafotidan keyin esa uning ug'li Tuu taxtga o'tiradi. Tuuning og'li Tumin (Bumin) turk xoqonligiga asos soladi.

2. Muhammad Rahimxon madrasasi haqida ma'lumot bering.

Kattaligi jihatdan Muhammad Aminxon madrasasidan keyingi o'rinda Muhammad Rahimxon madrasasi turadi. U qo'ng'irotlar sulolasiga mansub bo'lgan Xiva xoni Muhammad Rahim II tomonidan Ko'hna arkning sharqiy darvozasi qarshisida 1871-yil bunyod etilgan. Muhammad Rahimxon (1847-1910) Xivaning ma'rifatparvar xonlaridan biri bo'lib, 1864-1910-yillarda hukmronlik qilgan, "Feruz" taxallusi bilan she'rlar yozgan. Uning nomi bilan atalgan madrasa yozgi va qishki masjid, darsxona, kutubxona va hujralardan iboratdir. Binoning old tomoni ikki qavatli, qolgan tomonlari bir qavatli. Bino burchaklarida burjlar ishlangan, sirti sirkor parchinlar bilan bezatilgan. Uning umumiy tuzilishi Xivaning boshqa madrasalaridan biroz farq qiladi. Xushqad peshtoqning ikki yonida besh ravoqli galereyalari bor. Darvozaxona atrofidagi 9 ta xonaning usti gumbazlar bilan yopilgan. Binoning ichki tuzilishi ham boshqa madrasalardan biroz farq qiladi. Hovli 76 ta bir qavatli hujralar bilan o'ralgan, tashqi ayvonning ko'cha tomoni past devor bilan to'silgan. Janubida gumbazli ayvon va boshqa qo'shimcha xonalar bor. Keyinroq, madrasaning old tomoniga bir qavatli savdo rastalari qatoridan iborat hovli qurilgan. Madrasaning umumiy tuzilishi va ichki tarhi an'anaviy Xiva madrasalari me'morchiligidan biroz farq qiladi. Uning umumiy tarhi – 62,4x49,7 m; hovli – 28,3x28,8 m; darsxona – 5,4x5,4 m; masjid – 7,0x7,0 m; savdo qatorlari – 25,0x50,0 m; hovli – 16,9x42,5 metrni tashkil etadi. Madrasani bunyod etishda har xil o'lchamdagi g'isht va toshlardan, loy, yog'och, tunuka, sement, marmar, turli xil qimmatbaho toshlar va shunga o'xshash mahsulotlardan keng foydalanilgan. Me'moriy inshoot Sharq me'morchiligining yorqin namunasi hisoblanadi. U "Chor", gumbazsimon uslubda bunyod etilgan. Me'moriy inshoot mustaqillikkacha va mustaqillikdan keyin bir necha bor ta'mirlandi va u YUNESKO tashkilotining Butun Jahon yodgorliklari ro'yxatiga kiritildi. Xiva shahrining 2500 yilligi munosabati bilan Xiva shahridagi boshqa me'moriy obidalar qatorida Muhammad Rahimxon madrasasi ham ta'mirlandi. Me'moriy obida atroflari ko'kalamzorlashtirilgan holatga keltirildi. Madrasa afsonaviy ko'rinishini Ichan qal'a shahri tarixiy markazida saqlab qolgan bo'lib, 1990-yilda Xivadagi "Ichan qal'a" Umumjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan.

3. Ahmad al-Farg'oniy hayoti va ijodi.

Bellashuv.uz

Abul Abbos Ahmad ibn Muhammad ibn Nosir al-Farg‘oniy 797-865-yillarida yashab ijod qilgan buyuk ajdodimizdir. U o‘z asarlari bilan fan tarixida katta iz qoldirdi. U matematika, geografiya, astronomiya, tarix sohalarida ijod qildi. Uning ijodiy faoliyati Bag‘dodda ulug‘ mutafakkir olim al-Xorazmiy rahbarligidagi «Bayt ul-hikma» bilan bog‘liqdir.

Ahmad al-Farg‘oniy (to‘liq ismi Abul Abbos Ahmad ibi Muhammad ibn Kasir al- Farg'oniy) (taxminan 797, Farg‘ona - 865, Misr) – astronomiya, mat., geogr. va boshqa ilmiy yo‘nalishlarda faoliyat ko‘rsatgan o‘zbek qomusiy olimi. Sharqda Al-Farg‘oniy, Yevropada Alfraganus (Alfraganus) taxalluslari bilan mashhur.

7-BILET

1. Ikkinchi jahon urushi va oqibatlari.

Ikkinchi jahon urushi 1939-yilning l-sentabridan 1945-yilning 2-sentabrigacha, ya'ni 6 yil davom etdi. Bu urush dunyoning 61 davlatini o'z donnga tortdi. Ularda dunyo aholisining 80 foizi yashar edi. Armiya saflariga jami 110 mln. kishi safarbar etildi. Ikkinchi jahon urushi tarixda eng dahshatli, eng ko'p talafot va kaita vayrongarchilik keltirgan urush sifatida iz qoldirdi. Chunonchi, maxsus adabiyotlarda qayd etilishicha, bu urushda 65—67 mln. kishi halok bo'lgan. Ularning yarmi tinch aholi edi.

Vayrongarchilikdan ko'rilganzararva urush xarajati birgalikda 4 trillion dollarni tashkil etdi. Bu urush ayni paytda eng dahshatli qurollar ishlatilgan urush ham edi. Urush oxirida hatto raketa quroli hamda atom bombasi yaratildi va ular insoniyatga qarshi ishlatildi. Fashizmning dunyoga hukmron bo'lishga intilishi va'insoniyat boshiga keltirishi mumkin bo'lgan kuifati antifashistik kuchlarni birlashtirdi. Erksevar xalqlar birgalikda fashizmga qarshi kurashdilar. Va, nihoyat, g'alaba ham qozondilar. Biroq bu g'alaba-ga osonlikcha erishilmadi.

Avalgi mavzuda qayd etilgandek, 1939-yilning 1-sentabrida Germaniya Polshaga hujum qildi. Bunga javoban Buyuk Britaniya va Fransiya German iyaga qarshi urush e'lon qildilar va shu tunda urush boshlanib ketdi. Polsha armiyasi kam sonli va yaxshi qurollanmagan edi. Shunday bo'lsa-da, u jasorat bilan qarshilik ko'rsatdi. Lekin kuchlar teng bo'lmagani uchun Polsha armiyasi ikki hafta ichida tor-mor etildi. I7-sentabr kuni Polsha hukumati Prezident Ridz Smigli boshchiligida mamlakatni tashlabf chet elga chiqib ketdi.

Xuddi shu kuni Germaniya bilan kelishuvga binoan sovetlarning 209 mingdan ortiq jangchi va zobitlari Polshaga bostirib kirdi hamda 28-sentabr kuni Moskvada Sovet davlati va Germaniya o'rtasida «Do'stlik va chegara to'g'risida* shartnoma imzolandi. Unga ko'ra, mustaqil Polsha davlati tugatildi va bo'lib olindi. Ayni paytda G'arbiy Ukraina va G'arbiy Belorussiya Sovet davlatiga berildi. Polshaning Germaniya bilan chegaradosh bo'lgan yerlari Germaniya-ga o'tdi. U yerda nemis general-gubernatorligi tuzildi. 1939-yilning 2S-sentabrida imzolangan sovet-german shartnomasiga ko'ra, sovet hukumati Boltiqbo'yi respublikalaridan Sovetlar armiyasini bu respublikalarda joy-lashtirish va o'zaro yordam to'g'risida shartnoma imzolashni talab eidi. Boltiqbo'yi respublikalarining bu talabga bo'ysunmaslikka ilojlari y«'^ edi.

Bellashuv.uz

30- noyabr kuni sovet armiyasi Finlandiyaga hujum qildi. Bu qilmishi uchun Sovet davlati Millatlar Ligasidan chiqarildi. (Millatlar Ligasiga 1934-vitda qabul qilingan edi.)
Buyuk Britaniya va Fransiya Germaniyaga qarshi urush e'lon qilgan bo'lsalar-da, biroq faol harbiy harakatlar boshlamadilar. Germaniya armiyasining asosiy kuchlari Polsha bilan band bo'lib qolgan paytda bunday imkoniyat bor edi. Buyuk Britaniya va Fransiyaning bu pozitsiyasi 1940-yilnmg bahorigacha davom etdi. Ularning faolsizligi urush tarixiga «g'alati urush* nomi bilan kirdi. Buyuk Britaniya va Fransiya o'zlarining qudratli harbiy-dengiz flotlari kuchi bilan Germaniyani blokada iskanjasiga olishni rejalashtirgan edilar. Ayni paytda ular Fransiya — Germaniya chegarasida Fransiya bunyod etgan kuchli mudotaa inshootlari Germaniyaning g'arbga hujumga o'tishiga yo'l qo'ymaydi, bordi-yu hujumga o'tganda ham, uni yorib o'ta olmaydi, deb ishondilar.

Bu orada Sovet qo'shinlari Finlandiya armiyasini mag'lubiyatga uchratdi. 1940-yil 12-martda sovet-fin tinchlik shartnomasi imzolandi. Unga ko'ra, Kareliya bo'g'ozi Viborg shahri bilan birgalikda Sovet davlatiga o'tdi. Ap-rel oyida Germaniya armiyasi G'arbiy frontda hujumga o'tdi. 9-aprel kuni Daniya va Norvegiya bosib olindi. 14-may kuni Gollandiya, 28-may kuni esy Belgiya taslim bo'ldi. Shimoliy Fransiyada joylashgan ingliz-fransuz harbiy qismlari qurshovga tushib qoldi. Biroq ularning katta qismi ko'p talafotlar bilan Buyuk Britaniyaga o'tib ketishga muvaffaq bo'ldi. O'z ittifoqchisi Germaniyaning birin-ketin zafarli g'alabalaridan ruhlangan Italiya 10-iyun kuni Fransiya va Buyuk Britaniyaga qarshi urushga kirdi. Qisqa muddat ichida Fransiya qo'shinining katta qismi tor-mor etildi. 14-iyunda nemislar Parijni egalladi. 22 iyun kuni Kompen o'rmonida Germaniya va Fransiya o'rtasida yarash bitimi imzolandi. 25-iyun kuni shunday yarash bitimi Italiya bilan Fransiya o'rtasida ham imzolandi. Bu bitimlarga, ko'ra Fransiya harbiy harakatlarni to'xtatdi. Armiya va flotni qurolsizlantirdi. Pol Reyno hukumati iste'fo berdi. Germaniya Fransiya hududining uchdan ikki qismini okkupatsiya qildi. Parij shahri ham okkupatsiya hududi tarkibida edi. Okkupatsiya qilinmagan liududda marshal Peten boshchiligida qo'g'irchoq hukumat tuzildi va uncha katta bo'lmagan Vishi shahrida joylashdi hamda Peten hukumati Germaniya bilan hamkorlik qilish majburiyatini oldi.
Dastlab Fransiyaning barcha yirik siyosiy arboblari va mustamJakalar-dagi ma'muriyatlar Peten hukumatini tan olishdi. Faqat u davrda hali mashhur bo'lmagan general de Goll yarash bitimini ham, Peten hukumatini ham tan olmadi. U Buyuk Britaniyaga jo'nab ketdi. U yerda «Erkin Fransiya* harakatini tuzdi va barcha vatanparvar kuchlarni Germaniyaga qarshi kurashga chaqirdi.

2. Dishan qal’a haqida ma’lumot bering.
Dishan qal’a (tashqi qal’a) - Xivaning rabod qismi. 1842 y.da Xorazm xoni Olloqulixon Xivani tashqi hujumdan saqlash uchun devor (uz. 6250 m, bal. 7-8 m, devor qalinligi 5-6 m.) b-n o‘ratgan. Qurilishga ko‘p aholi jalb qilinib, qal’a 6 haftada bitkazilgan. Unda 10 darvoza bo‘lgan: Hazorasp (Qo‘y), Pishkanik, Bog‘i shamol, Shayxlar, Tozabog‘, SHohimardon, Doshoyoq, Qo‘sh, Gadoylar va

Bellashuv.uz

Gandumiyon (Hazorasp va Qo‘sh darvozalaridan boshqalari saqlanmagan). Qal’aning bosh ko‘chalari (Hazorasp, Bog‘i shamol, Shohimardon, Qo‘sh) Nurullaboy saroyi, Sayidboy madrasasi va masjidi, Sayid Mohirui jahon, To‘rt Shabboz, Abdolbobo majmualari kabi ko‘pgina obidalar saqlanib qolgan. Qal’ada hozir ma’muriy va maishiy binolar, xiyobonlar barpo etilgan.

3. Xoja Bahouddin Naqshbandiy hayoti va faoliyati.

Bahouddin Naqshbandiy asl ismi Muhammad binni Muhammad Bahouddin an-Naqshbandal-Buxoriy (ko‘proq Bahouddin yoki Xo‘ja Bahouddin, Balogardon, Xo‘jai Buzruk, Shohi Naqshband nomlari bilan mashhur) (1318 – Buxoro viloyati, hozirgi Kogon tumani – 1389) – mashhur avliyo, naqshbandiya tariqatining asoschisi. Bahouddin Naqshbandiy xalq orasida “Balogardon” (ya’ni duo 6-n baloqazoni daf qiluvchi) unvoni bilan ham mashhur. o‘z ta’limotini yaratishda Yusuf Hamadoniy va Abduholiq G‘ijduvoniy nazariyalariga asoslangan. Ta’limotining asosida “Dilba yor-u, dast-ba kor” (“Ko‘ngil Xudoda bo‘lsin-u, qo‘l ish bilan band bo‘laversin”) degan shior yotadi.

8-BILET

1. BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasini o‘tkazilishi va undagi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning nutqi haqida ma’lumot bering.

23 sentyabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining yetmish beshinchi yubiley sessiyasining yuqori darajadagi umumsiyosiy munozaralarida ishtirok etadi. Ushbu chiqishning tarixiy ahamiyati shundaki, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tashkil etilgani va unga O‘zbekiston a’zo bo‘lib kirgandan buyon ilk bor tashkilot minbarida O‘bekiston rahbari o‘zbek tilida nutq so‘zlaydi.

Bosh Assambleyaning markaziy tadbirlari jahonda vujudga kelgan epidemiologik vaziyat munosabati bilan BMT tarixida ilk bor videoanjuman shaklida bo‘lib o‘tmoqda.

Davlat rahbari sessiyaning yalpi qismida so‘zga chiqib, xalqaro hamjamiyat e’tiboriga mintaqaviy va global ahamiyatga ega dolzarb masalalar yuzasidan o‘z nuqtai nazarini taqdim etadi hamda O‘zbekistonni siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Muhokamalarning asosiy mavzusini hisobga olib, koronavirus pandemiyasiga qarshi birgalikda kurashish va kasallik tarqalishining salbiy oqibatlarini yengib o‘tish masalalariga to‘xtalib o‘tiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti mintaqada va global miqyosda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash, barqaror taraqqiyot, inson huquq va erkinliklarini ta’minlash, konstruktiv muloqotni kengaytirish, shuningdek, iqlim o‘zgarishi, oziq-ovqat xavfsizligi muammosi, qashshoqlikka barham berish va kambag‘allikni qisqartirish masalalari kabi zamonaviy xatar va tahdidlarga qarshi qaratilgan qator muhim tashabbuslarni ilgari surishi kutilmoqda.

Bellashuv.uz

Ta’kidlash joizki, davlat rahbari 2017 yil sentyabr oyida Nyu-York shahrida bo‘lib o‘tgan BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida ham qator muhim taklif va fikr-mulohazalarini bayon etgan edi.

BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida O‘zbekiston Prezidenti tomonidan ilgari surilgan va amalga oshirilgan tashabbuslar:

- “Tinchlik jarayoni, xavfsizlik sohasida hamkorlik va mintaqaviy sheriklik” mavzuida Afg‘oniston bo‘yicha yuqori darajadagi Toshkent xalqaro konferensiyasi tashkil etildi (2018 yil 27 mart);
- Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining birinchi maslahat uchrashuvlari o‘tkazildi. BMT Bosh Assambleyasining “Markaziy Osiyo mintaqasida tinchlik, barqarorlik va izchil taraqqiyotni ta’minlash bo‘yicha mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash” rezolyutsiyasi qabul qilindi (2018 yil 22 iyun);
- Orolbo‘yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘psheriklik Trast jamg‘armasiga asos solindi (2018 yil 27 noyabr);
- BMT Bosh Assambleyasining “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” haqidagi rezolyutsiyasi qabul qilindi (2018 yil 12 dekabr);
- Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya loyihasi ishlab chiqildi. U inson huquqlari bo‘yicha ikkinchi Samarqand veb-forumida muhokama qilindi (2020 yil 12-13 avgust).

2017 yil sentyabr oyida BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida Prezident nutq so‘zlab, dunyo hamjamiyati e’tiborini yana bir bor bugungi kunning eng o‘tkir ekologik muammolaridan biri — Orol halokatiga qaratdi.

Davlat rahbari dengizning qurishi bilan bog‘liq oqibatlarni bartaraf etish xalqaro miqyosdagi sa’y-harakatlarni faol birlashtirishni taqozo etayotganligini ta’kidladi.

2018 yil 27 noyabrda Orolbo‘yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘psheriklik Trast jamg‘armasi tashkil etildi.

2017 yil sentyabr oyida BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida Prezident Shavkat Mirziyoyev nutq so‘zlab, Afg‘onistonda tinchlikka erishishning yagona yo‘li — markaziy hukumat va mamlakat ichidagi asosiy siyosiy kuchlar o‘rtasida oldindan hech qanday shart qo‘ymasdan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot olib borish zarurligini ta’kidladi.

2018 yil 27 mart kuni "Tinchlik jarayoni, xavfsizlik sohasida hamkorlik va mintaqaviy sheriklik" mavzuida Afg‘oniston bo‘yicha yuqori darajadagi Toshkent xalqaro konferensiyasi bo‘lib o‘tdi.

BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida Prezident Shavkat Mirziyoyev nutq so‘zlab, keng jahon jamoatchiligiga Islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazish muhimligini ta’kidladi.

Bellashuv.uz

Davlat rahbari sessiyada BMT Bosh Assambleyasining "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolyutsiyasini qabul qilish taklifi bilan chiqdi.
Hujjatning asosiy maqsadi — barchaning ta'lim olish huquqini ta'minlashga, savodsizlik va jaholatga barham berishga ko'maklashishdan iborat.
BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida Prezident Shavkat Mirziyoyev nutq so'zlab, "O'zbekiston bugungi kunda o'zining tashqi siyosatida Markaziy Osiyo mintaqasiga ustuvor ahamiyat qaratmoqda", — deya ta'kidlagan edi.

2018 yil 22 iyun kuni BMT Bosh Assambleyasi yalpi majlisida "Markaziy Osiyo mintaqasida tinchlik, barqarorlik va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash" rezolyutsiyasi qabul qilindi.
BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida Prezident nutq so'zlab, yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olish ahamiyatini ta'kidladi.
Shu munosabat bilan, O'zbekiston globallashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat — BMTning Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi.

2. Ichanqal'a me'moriy yodgorligi.
— O'rta Osiyodagi yirik va noyob me'moriy yodgorlik. Xivaning ichki qal'a (Shahriston) qismi. Ichan qal'a shaharning Dishan qal'a (tashqi qal'a) qismidan kungurador devor bilan ajratilgan. U Xiva raboti (Dishan qal'a)dan baland qo'rg'ontepaga o'xshab ko'rinadi. Ichan qal'aga 4 darvoza (Bog'cha dar-voza, Polvon darvoza, Tosh darvoza, Ota darvoza)dan kirilgan.
Xorazm xalq me'morligining ajoyib obidalari: madrasa, masjid, saroy va minoralar, asosan, Ichan qal'ada. Undagi me'moriy yodgorliklarning yara-tilish tarixi, asosan, 4 davrga taal-luqli: birinchisi Xorazmning qad. davridan to mo'g'ullar istilosi davriga qadar, bu davrdan Ko'qna arkning g'arbiy devori, qal'a devorining shim.sharqiy burchagidagi qad. davrga mansub burj va qal'a devori qoddiqlari saklanib qolgan. Ikkinchisi Xorazmning 1220 yildagi mo'g'ullar istilosidan keyin tiklanish davri. Bu davrda Sayid Alovuddin maqbarasi va b. mahobatli binolar qurilgan. Uchinchi davri 16—17-asrlarga to'g'ri keladi. Shu paytda (Abulg'ozixon va Asfandiyorxon hukmronlik davri) Ichan qal'ada Anushaxon hammomi (1657), peshayvonli Oq masjid (1675), Xo'jamberdibek madra-sasi (1688) kabilar bunyod etildi, Ko'hna ark istehkomlari mustaqkamlandi, ko'rinishxona (xonning qabulxona-si) qurildi (1686—88). Buxoro bilan Eron o'rtasida Xiva xonligi uchun boshlangan urush natijasida (18-asrning 1-yarmi) Ichan qal'a va, umuman, Xiva sh. qattiq shikastlandi (Xiva bir qancha vaqt Eronga tobe viloyat bo'lib turdi).

Bellashuv.uz

3. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy hayoti va faoliyati.

Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850 yillarda yashab ijod qilgan) Xorazm diyorida tug‘ilib voyaga yetgan. Al-Xorazmiy 20 dan ortiq asarlar yozgn. Ulardan faqat 10 tasigina bizgacha yetib kelgan. Matematikaga doir asarlari “Al-jabr” va “Val-Muqobala”, “Kitob surat ul arz”, “Astranomiyaga” oid “Zij”, “Usturlob bilan ishlash haqida kitob”, tarixga oid asarlari “Kitob at-Tarix”, “Yahudiylarning taqvimi va bayramlarini aniqlash haqida risola” nomlari bilan atalgan. U “Algebra” faniga asos solgan.

9-BILET

1. O‘zbekistonda - milliy valyutaning qabul qilinishi.

So‘m — O‘zbekiston Respublikasining pul birligi. 1 So`m 100 tiyin. Xalqaro ifodasi UZS. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining „O‘zbekiston Respublikasining milliy valyutasini muomalaga kiritish to‘g‘risida“gi 1994-yil 16 iyundagi farmoni bilan 1994-yilning 1 iyulidan respublika hududida yagona, cheklanmagan va qonuniy to‘lov vositasi sifatida muomalaga chiqarilgan. Qimmatbaho metallar suvi yuritilgan turli qiymatdagi yubiley tangalar esa turli sanalar nishonlanishi munosabati bilan va numizmatik maqsadda chiqarilgan (qarang Tanga). So‘mning muomalaga kiritilishi O‘zbekiston pul muomalasi va hisob-kitoblar tizimini tashkil etish hamda respublika iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Milliy valyuta pul belgilarini muomalaga chiqarish va uning barqarorligini ta’minlashni O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki amalga oshiradi. 1 so‘m = 100 tiyin. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 122—moddasi va „O‘zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligining asoslari to‘g‘risida“gi qonunning 11-moddasi, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning 1993-yil 3-sentabrdagi 952-XII sonli qaroriga muvofiq 1994-yil 1 iyuldan boshlab, O‘zbekiston Respublikasi hududida qonuniy to‘lov vositasi bo‘lgan milliy valyuta — „so‘m“ muomalaga kiritildi. 2013-yil iyunida 5000 so‘m qiymatlik yangi banknota chiqishi haqida xabarlar tarqaldi. 2013-yil 27-iyunida O‘zbekiston respublikasi Markaziy banki shu yilning 1-iyulidan boshlab qiymati 5000 so‘m bo‘lgan pul chiptalarini muomalaga chiqarishini bildirdi.. 2017-yil 20-fevralda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati kengashining „O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 10000 so‘mlik banknotlarning chiqarilishi to‘g‘risida“gi qarori qabul qilindi. 2021-yil 14-iyundan 2000 va 20000 so‘mlik banknotlar muomalaga chiqarildi

2. Toshkentdagi Ko‘kaldosh madrasasi haqida ma’lumot bering.

Ko‘kaldosh madrasasi — O‘zbekistonning Toshkent shahridagi me’morlik yodgorlik. Shahar markazining Chorsu maydonida joylashgan. Qulbobo ko‘kaldosh qurdirgan (1551—1575). Madrasa (umumiy o‘lchami 62,7X44,9 metr) bosh tarzi janubga qaragan. Darvozadan kiraverishda chapda masjid, o‘ngda darsxona joylashgan. Masjid va darsxonalarning tomi o‘zaro kesishgan ravoqlar ustiga

Bellashuv.uz

o‘rnatilgan gumbazlardan iborat. Miyonsaroy 7 gumbazli. Chorsi hovlisi keng (38X26,9 metr), hujralar va ochiq ayvonlar bilan o‘ralgan. Hovlining atrofidagi hujralar 38 ta bo‘lib, darsxona va masjid bilan o‘zaro bog‘langan. Madrasa dastlab 3 qavatli bo‘lgan. Me’morlar madrasani bezashda, asosan, binoning old tomoniga e’tibor berishgan. Peshtoqi bilan birga balandligi 19,73 metr bo‘lib, sirkor parchin va girih naqshlar bilan bezatilgan. Bosh tarzining 2 burchagidagi guldastalar tepasi qafasa bilan yakunlangan.

Ko‘kaldosh madrasasi XVIII asr boshlarida qarovsiz holga kelib qolgan va karvonsaroy ombori sifatida foydalanilgan. 1886 va 1946-yillardagi zilzilalar oqibatida vayron bo‘lgan. Bir necha bor ta’mirlanishi natijasida madrasaning tashqi ko‘rinishi o‘zgarib ketgan. Ko‘kaldosh madrasasi hujralaridan birida Furqat (1889—1891) va Hamza (1910—1911) istiqomat qilishgan, shoir Hislat va boshqalar tahsil olgan. Madrasaning old tomoniga an’anaviy usulda zinapoya ishlangan. 1998-yildan binoning muhandislik ustuvorligini ta’minlash, tashqi va ichki tarzlarini asl holiga keltirish va atrofini obodonlashtirish ishlari olib borilgan. Ko‘kaldosh madrasasi O‘zbekiston musulmonlari idorasi tasarrufida (1991-yildan). Binoda shu idoraga qarashli o‘rta maxsus islom bilim yurti joylashgan.

3. Amir Temur–yetuk sarkarda.

Amir Temur o‘z davlatining shon-shurati uchun uning markaziy qismi bo‘lgan Mavarunnahrning, ayniqsa poytaxti Samarqandning obodonligiga alohida ahamiyat bergan. Mo‘g‘ullar bosqini davomida butunlay vayron etilgan Samarqand shahri Amir Temur davrida o‘zining qadimgi o‘rnidan birmuncha janubroqda qayta qurilgan. Shahar tevaragi Ohanin, Shayxzoda, Chorsu, Korizgoh, So‘zangaro va Feruza kabi nomlar bilan yuritiluvchi oltita darvozali mustahkam yangi qal’a devor bilan o‘rab chiqilgan.Shahar arkida Ko‘ksaroy va Bo‘stonsaroy bino qilingan.

10- BILET

1. O‘zbekiston SSRning tashkil topishi.

1925-yil 13-fevralda Buxoroda maxsus qurilgan Xalq uyida Butuno‘zbek (O‘zbekiston SSR) Sovetlarining I ta’sis qurultoyi ochildi. Qurultoy faoliyatida Moskvadan maxsus kelgan Butunittifoq (SSSR) Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi raisi Mixail Kalinin qatnashdi va nutq so‘zladi. Qurultoy qatnashchilari tomonidan 17-fevralda “O‘zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasini tashkil etish to‘g‘risida Deklaratsiya” qabul qilindi. Deklaratsiyada yangi tashkil topgan O‘zbekiston SSR tarkibiga Toshkent, Samarqand, Farg‘ona, Qashqadaryo, Zarafshon (Buxoro), Surxondaryo, Xorazm viloyatlari va Tojikiston ASSR kirganligi alohida ta’kidlandi. Qurultoyda respublikaning oliy organlari: O‘zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi (O‘zSSR MIK) va O‘zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti (O‘zSSR XKS) tuzilgan. Taniqli davlat arbobi Fayzulla Xo‘jayev O‘zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti raisi, “Qo‘shchi” uyushmasi faoli Yo‘ldosh Oxunboboyev O‘zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Qo‘mitasi raisi lavozimlariga saylanishdi.

Bellashuv.uz

2. Ma’buda Artemida ibodatxonasi haqida ma’lumot bering.

Ma’buda Artemida ibodatxonasi. Ma’buda Artemida sharafiga Efes shahrida (bu shahar hozir Turkiya hududida joylashgan) ko‘rganlarni lol qoldiradigan ibodatxona qurilgan. Afsonalarga ko‘ra, Artemida Zevsning qizi bo‘lgan. U hosildorlik, ov, Oy ma’budasi edi. Ayni paytda hayvonlar homiysi, shuningdek, ayollar madadkori ham bo‘lgan. Artemida ibodatxonasinmg tomini qoyatoshlardan ishlangan 18 metrli ustunlar suyab turgan. Ibodatxona ichida yunon rassom- larining ajoyib asarlari joylash- tirilgan. Bu mo‘jizaviy ibodatxona 100 yil saqlanib turgan.

3. Munavvar Qori Abdurashidxonov hayoti va faoliyati.

Munavvarqori, Abdurashidxonov Munavvar qori (1878, Toshkent — 1931.23.4, Moskva) — O‘rta Osiyo jadidchilik harakatining yo‘lboshchisi, 20-asr o‘zbek millim mat-buoti va yangi usuldagi milliy maktab asoschisi, yangi milliy teatr tashkilotchilaridan biri, adib va shoir. Tosh-kentning Shayxontohur dahasidagi Darxon mahallasida ziyoli oilasida tug‘ilgan. Otasi Abdurashidxon Soti-boldixon o‘g‘li mudarris, onasi Xosi-yat otin Xonxo‘ja Shorahimxo‘ja mudarris qizi otinoyi bo‘lgan. U oklada uchinchi o‘g‘il bo‘lib, katta akalari A’zamxon (1872—1919) va Muslimxon (1875—1954) muallim bo‘lishgan. M. o‘z faoliyati davomida pedagogik, matbuotchilik, muharrirlik, adiblik bilan cheklanmay, jiddiy siyosiy faoliyat ham olib borgan, shu sababli mustamlaka hukumati tomonidan bir necha bor hibs qilingan. Yevropa savdosanoat, ilm-fanini o‘rganishga chaqirgan, ma’naviy qoloqlikni qoralagan. Chor va sho‘ro hukumatlari olib borgan mustamlakachilik si-yosatiga karshi izchil kurash olib borib, "Nashri maorif" kabi jamiyat, firqa va tashkilotlar faoliyatiga rahbarlik qilgan. U vijdon erkinligini inkor etmagan dunyoviy demokratik davlat tarafdori bo‘lgan. Shu sababli Qo‘qon shahrida tashkil topgan Turkiston muxtoriyatinm (1917) qo‘llab-quvvatlagan. Umr bo‘yi o‘z vatanini mustaqil ko‘rishni istagan.

11-BILET

1. Islom dini va arablar birlashuvi.

Islom (arabcha — bo‘ysunish, itoat etish, o‘zini Alloh irodasiga topshirish) — jahonda keng tarqalgan uch dindan (buddizm va xristianlik bilan bir qatorda) biri. Islom diniga e’tiqod qiluvchilar arabcha „muslim“ („sadoqatli“; ko‘pligi „muslimun“) deb ataladi. „Muslim“, „muslimun“ so‘zining boshqa xalqlar orasida o‘zgacha talaffuz etish (masalan, forslarda — musalmon, o‘zbeklarda — musulmon, qirg‘iz va qozoqlarda — musulmon, Ukraina va Rossiyada — basurman) natijasida bu dinga e’tiqod qiluvchilar turli nom bilan ataladi. Lekin bularning ichida hozir musulmon iborasi keng tarqalgan.

Jahonda qariyb 1,2 milliard kishi Islomga e’tiqod qiladi. Musulmonlarning 2/3 qismidan ko‘prog‘i Osiyoda yashaydi va bu qit’a aholisining 20 % idan ortiqrog‘ini tashkil etadi. Qariyb 30 % musulmonlar Afrikaga to‘g‘ri keladi (qit’a aholisining deyarli yarmi). Dunyoda musulmon jamoalari mavjud bo‘lgan 120 dan ortiq

Bellashuv.uz

mamlakatdan 40 dan ziyodida musulmonlar aholining ko‘pchiligini tashkil qiladi — Shimoliy Afrika, G‘arbiy Osiyoning barcha mamlakatlarida (Kipr, Livan, Isroil mustasno), Senegal, Gambiya, Niger, Somali, Afg‘oniston, Pokiston, Bangladesh, Indoneziya va boshqa ba’zi mamlakatlarda aholining 80 % dan ortig‘i musulmonlardir; bir qancha mamlakatlarda musulmonlar aholining yarmidan 80 % igacha tashkil qiladi (Gvineya, Mali, Livan, Chad, Sudan). Malayziya va Nigeriyada qariyb yarmi, ba’zi bir mamlakatlar (Gvineya-Bisau, Kamerun, Burkina-faso, Syerra-Leone va boshqa)da musulmonlar ozchilikni tashkil qilsa ham, ta’sir doirasi kuchli. Musulmonlarning soni jihatdan eng yirik davlatlar — Indoneziya, Hindiston, Pokiston va Bangladesh; musulmonlarning anchasi Markaziy Osiyo mamlakatlari, Xitoy, Tailand, Efiopiya, Tanzaniya, Kiprda, Yevropaning ayrim mamlakatlari (Bosniya va Gersegovina, Albaniya, Buyuk Britaniya, GFR, Fransiya va boshqa), Shimoliy va Janubiy Amerika qit’asi mamlakatlari (AQSH, Kanada, Argentina, Braziliya, Gayana, Surinam, Trinidad va Tobago)da, Avstraliyada, Fiji orollarida yashaydi.

Islom 7-asrda Hijoz (G‘arbiy Arabiston)da paydo bo‘ldi. Uning asoschisi Muhammad(s.a.v) sanaladi. Islom dinining paydo bo‘lishi xususida Islom manbalariga asoslangan diniy an’anada u ilohiy hodisa, insonlarni to‘g‘ri yo‘lga solish uchun Alloh tomonidan yuborilgan oxirgi ta’limot deb uqtiriladi. Islom talqinida dastlab yahudiy va xristianlar ham aynan musulmonlar e’tiqod qilgan xudoga ishonganlar. Shu xudo, ya’ni Alloh odamlarga payg‘ambar-elchilar yuborgan. Ammo insonlar payg‘ambarlar ta’limotini buzganlar. Shuning uchun Alloh insonlarga oxirgi rasul etib Muhammad(s.a.v)ni tanladi, unga o‘zining kalomi — Qur’on nozil qildi. Muhammad(s.a.v) oldin o‘z hamshaharlarini, so‘ng barcha arablarni ko‘plab qabila xudolariga sig‘inishdan voz kechish va yagona xudo — Allohga e’tiqod qilish, solih hayot kechirish, u dunyoda jannatga tushish uchun bu dunyoda ezgu ishlar qilishga da’vat etdi. Qur’onga ko‘ra, arablar va yahudiylarning umumiy bobokaloni Ibrohim (a.s) Allohga birinchi bo‘lib imon keltirgan. Demak, Islom batamom yangi e’tiqod emas, balki Ibrohim (a.s) ga nozil bo‘lgan dinidir.

Muhammad(s.a.v)ga, 40 yoshida(milodiy 610-yil) vahiy (ilohiy ko‘rsatma) kelishni boshladi. Ammo, bir necha nufuzli yaqin qarindoshlarini hisobga olmaganda, Makkaning ko‘pchilik aholisi, ayniqsa, quraysh qabilasining zodagonlari uning targ‘ibotlariga ochiqdan-ochiq qarshi chiqdilar. Muhammad(s.a.v)ni yolg‘onchiga chiqarib judda katta zulm ko‘rsatildi. Dastlab bir guruh musulmonlar Habashistonga hijrat qilishdi, Yasribdagi banu Avs va banu Xazraj qabilalarining vakillari 622-yimda musulmon jamoasini o‘ziga qabul qilish, Muhammad(s.a.v)ni payg‘ambar va Allohni yagona deb tan olishdi. Hijrat nomini olgan bu voqea Islom tarixida burilish yasadi. Ko‘chib o‘tgan kishilar muxojirlar (ko‘chib kelganlar), Madinada Islomni qabul qilganlar ansorlar (tarafdorlar) deb ataldilar. Madina va Makka o‘rtasida boshlangan kurash 8 yil davom etdi (qarang Badr jangi, Uxud jangi, Xandaq jangi va boshqa). 628-yilda Makka zodagonlari Muhammad(s.a.v) bilan kelishishga majbur bo‘ldilar (qarang Hudaybiya sulhi). 630-yilda musulmonlar qo‘shini hech qanday qarshiliksiz Makkaga kirib bordi. Makka aholisi yoppasiga Islom dinini qabul qildi va Muhammadni Allohning elchisi (rasuli) deb e’tirof etdi. Ana shundan boshlab Makka Islom dini markaziga, Ka’ba musulmonlarning muqaddas

Bellashuv.uz

ziyoratgohiga aylangan. Muhammad(s.a.v) vafot etgan 632-yilda Arabiston yarim oroli to‘la birlashtirilgan, uning aksariyat aholisi Islom dinini qabul qilgan edi. Arabistonning siyosiy, iqtisodiy, etnik va madaniy jihatlardan birlashishida Islom dini muhim omil bo‘lib xizmat qildi.

2. Labihovuz ansambli haqida ma’lumot bering.

Labihovuz ansambli - Buxorodagi me’moriy yodgorlik (17-asr). Dastlab bozor maydoni bo‘lgan. Maydon o‘rtasida katta qovuz qazilib (1620 yil) atroflari sinchlar bilan mustahkamlangan, harsanglardan zinapoyalar, marmardan tarnovlar ishlangan. Shag‘al va tuproq bilan to‘ldirilib shibbalangan. Hovuz eni 36 m., bo‘yi 45,5 m., chuqurligi 5 m. Uning g‘arbida Nodir Devonbegi xonaqohi, sharqida Nodir Devonbegi madrasasi, shimolda Ko‘kaldosh madrasasi va Ernazar elchi madrasasi (saqlanmagan) qad ko‘targan. Hozirgi hovuz atrofiga chinorlar ekilib, choyxona qurilgan. Yodgorliklar ta’mirlangan.

3. Galileo Galiley hayoti va ilmiy faoliyati.

Galileo Galilei (Galileo Galiley; 15 fevral 1564 — 8 yanvar 1642) — o‘z davrining ilmiga katta ta'sir ko‘rsatgan italyan faylasufi, fizik va astronom. Galiley asosan o‘zining planetalar va yulduzlar sohasidagi izlanishlari, dunyoning geliomarkazli tizimini faol qo‘llashi va mehanika bo‘yicha tajribalari bilan mashhur. GALILEI (Galilei) Galileo (1564.15.2, Piza - 1642.8.1, Archetri, Florensiya yaqinida) — italyan fizigi, astronomi va mexanigi; aniq tabiatshunoslik asoschilaridan biri. G. aslzodalar oilasida dunyoga kelgan. Otasining undovi bilan Piza universitetiga kirib (1581), tibbiyotni urgana boshlagan. Bu yerda Aristotel fizikasi bilan tanishgan, Yevklid va Arximed matematikasini o‘rgangan. aliley — Nyuton mexanikasi ilmning muhim tarmog‘iga aylandi. G. olam tuzilishini tushuntirishda N. Kopernik yulidan bordi. O‘zi yasagan (32 marta katta qilib ko‘rsatadigan) teleskop yordamida Oy sirtining notekisligini, Venera fazasining Uzgarishini, Quyosh dog‘larini, Yupiterning 4 ta yuldoshini kashf qildi va Quyoshning uz o‘qi atrofida aylanishini isbotladi. G.ning bu ishlari "Yulduz xabarchisi" (1610—11) asarida bayon qilingan. "Olam tuzilishining ikki asosiy sistemasi haqida dialog" (1632) asarida geliotsentrik sistematlt to‘g‘riligiga asosli dalillar keltirgan.

12-BILET

1. AQShning tashkil topishi.

Birinchi yevropaliklar hindular istiqomat qilgan hozirgi AQSH hududiga ilk bor XVI asrda kelishgan. Shimoliy Amerikaning mustamlakalashtiri-lishi oqibatida XVIII asrga kelib bu yerda uchta ta'sir zonasi tarkib topdi: ispanlar — Floridada, Texasda va Tinch okean sohillarida, fransuzlar — Buyuk Ko'llar va Luizianada, inglizlar — Atlantika sohillari bo'ylaridagi hududlarda. 1774-yilda 13 ta britan mustamlakasi mustaqillik uchun kurash boshlab, 1776-yil 4-iyulda AQSH tashkil

Bellashuv.uz

topishi bilan tugadi. J.Vashington va B. Franklin tomonidan tuzilgan demokratik davlatning asosiy tamoyillari bilan birga shtatlarning keng huquqlari hamda kuchli federal hokimiyat tamoyillari chambarchas bog'lanib ketgan Konstitutsiya 1787-yil 17-sentabrda qabul qilindi. XIX asrning birinchi yarmi-da AQSH hududlarming kengaytirilishi yangi yerlarni xarid qilish bilan birga fransuzlardan Luizianani, ispan-lardan Floridani, o'zga davlatlarning koloniyalarini bosib olish vositasida amalga oshirildi. Yangi yerlarni kolonizatsiya qilish mahalliy hindularni bo'ysundirish yo'li bilan olib borildi. Shimoliy va Janubiy shtatlar o'rtasida iqtisodiy va madaniy qarama-qarshiliklar 1781-yilda federatsiyadan ajrab chiqishni e'lon qilgan 11 ta janubiy shtatlar Konfederatsiyasining tashkil eti-lishiga olib keldi. Fuqarolar urushi boshida bir qator muvaffaqqiyatlarni qo'lga kiritgan janubliklar oxir-oqibat mag'lubiyatga uchrab, Shimol g'alaba qozondi va federatsiya saqlab qolindi. 1867-yilda AQSH Rossiya-dan Alyaskani va Aleut orollarini xarid qildi. XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Yevropa va boshqa qit'alar-dan ko'plab muhojirlar ko'chib kelishi oqibatida AQSH iqtisodi qudratli davlatga aylandi. Markaziy Amerika, Karib havzasi mamlakatlari va Tinch okeanda o'z ta'sir zonalarini faollik bilan kengaytirib borgan AQSH uzoq vaqtgacha Yevropada bo'lib o'tayotgan voqealarga nisbatan betaraflikni saqlab keldi. AQSH 1917-yil 4-aprelda Birinchi jahon urushiga qo'shilib, urush tuga-ganidan so'ng Senat Versal shartnomasi qarorlarini qo'llashdan bosh "tortdi. Urushdan keyingi mamlakat iqtisodining tez sur'atlar bilan o'sishi 1929-yilda Buyuk depressiya — liberal iqtisodning chuqur inqirozi davri bilan almashindi. Inqiroz ishlab chiqarishning qisqarishi va ishsizlar sonining keskin ko'payishiga olib keldi. Yapon samolyotlari Pyorl-Xarbordagi Amerika harbiy bazasini bombardimon qilishganidan so'ng, AQSH 1941-yil 7-dekabrda Ikkinchi jahon urushiga qo'shildi. AQSH qo'shinlari Yaponiyaga qarshi harbiy harakat-larni boshladi. Bu to'qnashuvlarning asosiy qismi Tinch okean hududlarida va dengizlarda sodir bo'lgan. Tehron konferensiyasidan (1943) so'ng AQSH Fransiyaning Atlantika hududlariga qo'shin kiritib, Germaniyani tor-mor qilishda ishtirok etdi. Yaponiyaga qarshi Tinch okean orollari va Janubi sharqiy Osiyoda muvaffaqqi-yatli harbiy harakatlar olib borayotgan AQSH 1945-yil 6-avgustda Yaponiyaning Xirosima, 9-avgustda esa Nagasaki shaharlariga atom bombasini tashladi. Urushdan so'ng AQSH G'arbiy Yevropa mamlakatlari iqtisodini tiklashga (Marshall rejasi) va Yevropa hamda dunyoning boshqa hududlarida kommunistik ta'sirning yoyilishiga qarshilik («sovuq urush») ko'rsatib keldi. Mamlakat ichida 40-yillar oxiri — 50-yillarning bosh¬larida kommunistik partiyaga moyillikda gumon qilin-gan fuqarolar AQSH hokimiyati tomonidan ta'qib osti-ga olindi. Urushdan keyingi yillarda AQSH to'g'ridan to'g'ri yoki bilvosita bir qator yirik xalqaro mojarolarda ishtirok etdi (Karib inqirozi, Vyetnam urushi, arab— isroil urushi). AQSH qo'shinlarining Vyetnamdagi urushda ishtirok etishga qarshi boshlangan patsifistlar (urushga qarshi) harakati qora tanli aholining irqiy segregatsiya (kamsitilish) qilinishiga qarshi kurashning boshlanishiga to'g'ri keldi. Qora tanlilarga o'z haq-huquqlari uchun kurashning tinch usullarini targ'ib qilgan Martin Lyuter King 1968-yil aprelda o'ldirildi, ammo uning siyosiy faoliyati qora tanlilarning Amerika jamiyati integratsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. 70-yillarda AQSHda ro'y bergan asosiy voqealardan biri bu «Uotergeyt

Bellashuv.uz

mojarosi» bilan bog'liq bo'lib, prezident Niksonning iste'foga chiqishidir. J. Karter prezident-ligi davrida AQSH Xitoy bilan munosabatlarini yaxshi-lab, Misr va Isroil o'rtasida separat tinchlik sulhi-ning imzolanishiga ko'maklashdi, biroq AQSHning Tehrondagi elchixonasidan garovga olinganlarni ozod qilish operatsiyasining muvaffaqqiyatsizlik bilan tu-gashi demokratik partiyaning saylovlarda mag'lubiyat-ga uchrashi va mamlakat prezidenti etib 1980-yili R. Reyganning saylanishiga olib keldi. R. Reygan Sovet Ittifoqi hukumati bilan boshlagan muzokaralari 1989-yilda prezidentlik lavozimida uni almashtirgan J. Bush tomonidan davom ettirilib, qurollanish poygasining cheklanishiga va «sovuq urush»ning tugashiga ohb keldi. Tashqi siyosatdagi muvaffaqqiyatlariga qaramasdan (Quvaytning Iroq qo'shinlaridan ozod qilinishi), res-publikachilar 1992-yilgi saylovlarda mag'lubiyatga uchradi.

2. Mir arab madrasasi haqida ma'lumot bering.

Mir Arab madrasasi Shayx Abdulla YAmaniy tomonidan 1520-1536-yillar oralig`ida bunyod etilgan. Madrasa chor islubida qurulgan. Madrasaning umumiy tarxi 68,5x51,8 m ovli, 35.4x31,3 m darsxona 8x8, hovli 114 ta hujradan iborat. Madrasaning asosi chuqur qilinib, tog`-toshlari bilan mustahkamlangan. Uning go`rxonasida Uboydullaxonning yog`ochdan yasalgan sag`anasi va Mir Arab, uning qarindoshlari qabrlari bor. Shurolar davrida uning faoliyati vaqtincha to`xtatilganiga qaramay 1945-yil yana tiklandi.Mustaqillik yillarida Buxoroning 2500 yilligi munosabati bilan madrasa peshtoqi va gumbazlaridagi to`kilib ketgan koshinkor naqshlari va yozuvlar qayta tiklangan.

3. Mahmud Zamaxshariyning hayoti va faoliyati.

Mahmud Zamaxshariy 1075-yil Xorazmning Zamaxshar qishlog'ida dunyoga kelgan.U Buxoro, Marv,Nishopur, Isfaxon, Bag'dod va Makkada hayot kechirib ijod qiladi. U 50 dan ortiq asarlar yozgan.Uning arab tili fonetikasi va morfologiyasiga bag'ishlangan "Al mufassat", Qur'oni karim tasviriga oid "Al kashshof" asarini yozadi.Zamaxshariy arab va g'ayri arablar ustozi, Xorazm faxri kabi nomlar bilan ulug'langan.

13-BILET

1. Vashington konferensiyasi.

Vashington konferensiyasi (1921.12.11-1922.6.2) - AQSH, Buyuk Britaniya, Xitoy, Yaponiya, Italiya, Niderlandiya, Belgiya va Portugaliya ishtirokidagi konferensiya; Birinchi jahon urushidan keyin Tinch okeani havzasida vujudga kelgan davlatlar kuchlari nisbatini qayd etdi. Bu nisbat AQSH uchun qulay bo'lgan edi. V. k.ning eng muhim qarorlari: To'rt davlat shartnomasi, Besh davlat shartnomasi, To'qqiz davlat shartnomasi. Sovet Rossiyasi konferensiyaga taklif etilmadi. Vashingtonga kelgan Uzok, Sharq respublikasi delegatsiyasi konferensiyaga kiritilmadi.

2. Ulug'bek rasadxonasi haqida ma'lumot bering.

Bellashuv.uz

Ulug‘bek rasadxonasi - Samarqanddagi XV asr me’morligining nodir namunalaridan biri, ko‘hna astronomik kuzatuv muassasasi. Ulug‘bek farmoyishi bilan 1428 — 29 yilda Ko‘xak (Cho‘ponota) tepaligida ulkan silindr shaklida bunyod etilgan; ayrim qo‘lyozmalarga ko‘ra, balandligi 30,4 metrdan iborat 3 qavatli qilib qurilgan. Unda o‘ndan ortiq turli astronomik qurilma va asboblar bulgan. Ulardan eng asosiysi radiusi 40,2 metrli qo‘shaloq yoydan iborat kvadrant (yoki sekstantga yaqin) qurilma hisoblanadi. Rasadxona o‘rta asiiarda asbob uskunasi jihatdan ham beqiyos bo‘lgan. Mirzo Ulug‘bekning eng yirik astronomik asari "Ziji Ko‘ragoniy" rasadxonada yaratilgan. Uning qurilishi va keyingi ilmiy faoliyati Ulug‘bek taklifi bilan yig‘ilgan qator mashhur olimlar G‘iyosiddin Koshiy, Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi va boshqa nomi bilan bog‘liq.

Ulug‘bek rasadxonasining arxeologik qoldiqlari 1908 y. V.L. Vyatkin rahbarligida olib borilgan qazilma ishlari natijasida topilgan.

3. Turdi Farog‘iy hayoti va ijodi.

Turdi Farog’iy (taxminan 1640-1699/1700) Shoir XVII asrda Buxoro xonligida yashagan. Murakkab hayot yo’lini bosib o’tgan. Undan bizgacha hammasi bo’lib o’n sakkiz she’r yetib kelgan. Hajmi - 434 misra. She’rlarning o’n ikkitasi - g’azal, beshtasi -muxammas, bittasi -fard. She’rlardan ikkitasi fors tilida, qolganlari o’zbekcha yozilgan. Turdi Farog'iyning she’rlarini mavzu yo’nalishiga ko’ra ishqiy-falsafiy va ijtimoiy-siyosiy kabi ikki guruhga bo’lish mumkin.

14-BILET

1. Franklar imperiyasining tashkil topishi.

Buyuk ko’chishlar boshlanishiga qadar german qabilalariga mansub franklar Reyn daryosi quyi oqimidagi hududlarda yashaganlar. Franklar gotlar va langobardlar kabi hayvon terisidan emas , matidan kiyim- bosh kiyishgan va soch-soqollarini olib yurishgan. Ularda faqat qirol oilasiga mansub kishilar uzun sochda yurishgan.Franklar - Quyi va O‘rta Reyn bo‘ylarida milodiy 3-asrda yashagan qabilalar ittifoqiga birlashgan german qabilalari guruhi (xamavlar, brukterlar, usibetlar, tenkterlar, sugambrlar va boshqalar). Adabiyotlarda 2 guruhga bo‘lingan. 1guruh (g‘arbiy F.)ning negizini sali (dengiz bo‘yi; keltcha sal — dengiz) F. i tashkil etgan. Ular dastlab Eysel daryosi bo‘ylarida, 4-asr o‘rtalarida esa Reyn daryosi sohillarida yashaganlar. 2guruh (sohil F.) Reyn daryosining yuqori qismi bo‘ylab Mayngacha bo‘lgan hududda yashagan. Sali F.i 4 a. o‘rtasida rimliklar tomonidan tormor etilgan, biroq federatlar huquqida Toksandriyada krldirilgan; 451 yil gunnlarga qarshi Katolaun jangit qatnashganlar. 5-asr boshida sali F.i Galliyann Sommagacha egallaganlar. Frank davlati (5-asr oxiri — 9-asr o‘rtalari) tashkil topgan. Maas va Luara daryolari oralig‘ida yashagan F. keyinchalik mahalliy aholi bilan singib ketib, shim. fransuz, shuningdek, vallon elatlari tarkibiga, Luaraning jan. rog‘ida yashovchi F. esa, jan. fransuz (provansal) elati tarkibiga kirgan. Reyn daryosining quyi havzasida yashovchi F. gollandlar va flamandlarning etnogenezida katta rol o‘ynagan. Reyn daryosining o‘rta oqimi bo‘ylab va Maas daryosi havzasida

Bellashuv.uz

yashovchi F.da o‘ziga xos etnik xususiyatlar saklanib qolgan. FRANKONIYA (Franken) Germaniyadagi tarixiy viloyat. Ilk o‘rta asrlarda franklar istiqomat qilgan hudud, 9-asr oxiri — 939 yilda Germaniya qirolligining qabilaviy gersogliklaridan biri, keyinchalik bir necha feodal mulklarga parchalanib ketgan. F. nomi faqat Sharqiy F. (Mayn daryosi xavzasi) uchun saklanib krlgan. Uning katta qismi 1803 yilda Bavariya tarkibiga kiritilgan.

2. Buyuk Xitoy devori haqida ma’lumot bering.

Buyuk xitoy devori (xitoycha "Vanli chongchang" — "10 ming li uzunliqdagi devor"), Sin Shixuandi o‘z davlatini ko‘chmanchi xunnlarning hujumlaridan himoya qilish uchun Shimoliy Xitoy bo‘ylab qurilganmudofaa devorini yanada mustahkamlashni buyurgan. Devorni qurish ishlari dastlab mil. avvalgi IV asrda boshlangan. Bu devor tarixda Buyuk Xitoy devori deb atalgan. Uning balandligi 6-10 metr, qalinligi 5-8 metr, uzunligi esa qariyb 4000 kilometrni tashkil etadi. Qal’a devori sifatida dastlabki qismi miloddan avvalgi 4—3-asrlarda (tosh va g‘ishtdan ishlanib, ichini tuproq bilan to‘ldirib, shibbalab) qurilgan. Miloddan avvalgi 2— 1-asrlarda G‘arbga tomon 500 km ga uzaytirilgan. Keyinchalik uni qurish va mustahkamlash ishlari (eng muhimi 14—15-asrlar) davom etgan. B.Buyuk Xitoy devori ning bal.— 6,6 m (shinaklarining devorlari bilan 8–10 m gacha), B. Buyuk Xitoy devori me’moriy yodgorlik sifatida saqlanadi.

3. Mirzo Abdulqodir Bedil hayoti va ijodi.

Bedil (taxallusi; asl ismi Mirzo Abdulqodir) (1644, Bengaliya, Azimobod shahri. — 1721, Dehli) — shoir, mutafakkir. Harbiy xizmatchi oilasida tug‘ilgan. Ota-bobosi kesh (shahrisabz)lik, turkiy barlos urug‘idan. Yoshligidan turli fanlarga qshiqqan. Shayx Kamol, shoh Fozil va Mirza Abdulqosim kabi olimlardan ta’lim sshgan. Hindiston bo‘ylab ko‘p sayohat qilgan, 1685 y.dan umrining oxirigacha Dehlida yashagan. Fors tilida ijod qilgan. Arab, fors, hind, urdu tillarini mukammal bilgan, sharq xalqlari adabiyotini, tasavvuf va yunon falsafasini, ayniqsa Aristotel falsafasini at-roflicha o‘rgangan. 10 yoshlaridan badiiy ijod bilan shug‘ullangan. 20 yoshida she’rlarini saralab to‘plashga kirishgan. Murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda yashab ijod qilgan shoir o‘z davriga befarq qaramagan, hinllar va musulmonlarning tinch-totuv yashashligini, yurtni obod, xalqni tinch-osoyishta, farog‘atda, hamjihatliqda ko‘rishni orzu qilgan. Inson erkinligi, tafakkuri haqida falsafiy fiqolar bayon etgan. Uning falsafiy-axloqiy qarashlari tasavvuf aqidalari ta’sirida shakllangan. Bedil dunyoqarashi tasavvufning vahdat ul-vujud ta’limotiga asoslanadi, ya’ni olamni Allohning ko‘zgusi, inson qalbini shu ko‘zguning markazi deb biladi.

15-BILET

1. Jakeriya qo‘zg‘oloni.

Bellashuv.uz

Fransiyani yagona davlatga | birlashtirishni tugallash oson vazifaemas edi. Chunki biriashtirish siyosati nafaqat ichki, ayni paytda, tashqi to'siqlarga ham uchragan. Eng katta tashqi to'siq - Angliya edi. Fransiyaning Akvitaniya viloyati Angliya qo'l ostida edi. U bu viloyatni Fransiyaga qaytarib berishni istamagan. Buning ustiga, markaziy hokimiyatga bo'ysunmaslik uchun kurashayotgan Flandriya viloyati Angliya tomonidan qo'llab-quvvatlangan.
Angliya qiroli Eduard III Fransiya qiroli Filipp VI (1328 - 1350) (qizining o'g'li)ning nabirasi bo'la turib, Fransiyaga qarshi siyosat yurita boshladi. Bu omillar Fransiya - Angliya munosabatlarini tobora keskinlashtirgan. Endi bu ikki davlat o'rtasida urush chiqishi muqarrar edi. Urushning boshlanishi uchun bir bahona kerak edi, xolos. Filipp VI vafotidan so'ng Eduard III Fransiya taxtiga da'vogarlik qilib chiqdi. Biroq Fransiya qonunshunoslari ayol tomonidan bo'lgan avlod qirollik taxtiga o'tira olmaydi, degan xulosani berdi. Bu esa urush boshlashga bahona bo'ldi. Urushning boshlanishi. Urush 1337- yilda Angliyaning hujumi bilan boshlandi. Flandriya urushda Angliyaning yaqin ittifoqchisiga aylandi.

2. Sitorai Mohi Xosa haqida ma’lumot bering.

Sitorai mohi xosa - Buxorodagi mang‘itlar sulolasining 3 avlodiga mansub saroy – bog‘. Buxorodan 4 km shimolda. Dastlabki binolar Nasrullaxon (1826–60) va Muzaffarxon (1860 — 85) hukmronligi davrida qurilgan. Abdulahadxon hukmronligi davri (1885—1910)da saroy va xushmanzara bog‘ barpo etilgan. Amir Olimxon hukmronligi davri (1910—20)da yangi saroy qurilgan. S.M.X. maydoni 6,7 ga bo‘lib, eski saroy, g‘isht to‘shalgan 3 hovli va ko‘pgina xonalardan iborat. Bu yerdagi amir Muzaffarxon mehmonxonasi keng, baland zali, ikki tomondagi bolxonali ayvonlari, yevropacha eshik va derazalari bilan ajralib turadi. Uch qismga bo‘lingan murabba tarhli xonani tashkil etuvchi Abdulahadxon xonasi birbiriga qaramaqarshi joylashtirilgan va bir xilda bezatilgan 2 zal o‘rtasidagi baland supa orqali birlashtirilgan. Supaning g‘arb tomoniga shohnishin taxt o‘rnatilgan. Eski saroy sharqidagi amir Olimxonning bosh qarorgohi – yangi saroyga ravoqli muhtasham darvoza o‘rnatilgan.

3. Abulg‘ozi Bahodirxon faoliyati.

Abulg‘oziy Bahodirxon (1603.23.8, Urganch-1663. 4, Xiva) – Xiva xoni (1643–1664), shayboniylar sulolasidan, tarixchi va tabib. Abulg’oziy Bahodirxon yirik tarixchi olim sifatida ham e’tiborga sazovor. Uning "Shajarayi tarokima" va "Shajarayi turk" asarlari O‘zbekiston, umuman O‘rta Osiyo tarixiga oid qimmatli manbalardan hisoblanadi. Abulg’oziy Bahodirxon tibbiyot ilmiga oid "Manofi’ul inson" ("Insonga foydali narsalar") nomli asar ham yozgan. Mashhur adib, tarixchi olim va davlat arbobi, turkiy xalqlar shajarasining yaratuvchilaridan. Abulg‘ozi Bahodirxon Xiva xoni Arabmuhammad oilasida (1603)-tug‘ildi. O‘n uch yoshligidan (1616)-boshlab, toj-taxt uchun kurashlarda ishtirok etgan. Abulg‘ozi 1644-yilda Xorazm taxtini egallaydi, 20 yil hukmronlik qiladi, 1644-yil aprelda vafot etadi. Abulg‘ozining «Shajarayi tarokima» va «Shajarayi turk» nomli tarixiy

Bellashuv.uz

asari hamda «Manofe'ul-inson» nomli tibbiyotga oid risolasi yetib kelgan. «Manofe'ul-inson»da 120 dan ortiq xastalik, uni davolash haqida ma'lumot berilgan. «Shajarayi tarokima» (1661) turkman xalqi ajdodlari, «Shajarayi turk» (1663-64) o'zbek urug'lari haqida. «Shajarai turk» to'qqiz bobdan iborat. Tarixiy voqealar badiiy bo'yoqlar, hayotiy lavhalar orqali tasvirlangan.

16- BILET

1. "Loy jangi" haqida ma'lumot bering.

Loy jangi — Amir Temur va amir Husayn ibn Musallabning Jeta (Mo'g'uliston) xoni Ilyosxo'jaga qarshi jangi (Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma"siga ko'ra 1360 y. 16 iyunda, Sharafiddin Ali Yazdiynit "Zafar-noma"siga binoan esa 1365 y. 22 mayda bo'lib o'tgan). 1361 y. Amir Temur va amir Husayn mo'g'ullar istilosiga qarshi bosh ko'tarib, 3 yil davom etgan janglardan so'ng , nihoyat 1364 y. oxirida ularni Movarounnahr hududidan quvib chiqarishga muvaffaq bo'lishadi. Biroq, 1364 y. bahorida Ilyosxo'ja Movarounnahrga katta qo'shin bilan yurish qiladi. Shunda Amir Temur va amir Husayn Toshkent bilan Chinos oralig'ida, Chirchiq daryosi bo'yida unga qarshi lashkar to'playdi. Ilyosxo'ja Konibodom tomonidan ularga yaqinlashib kelgach, ikki taraf lashkarlari qarama-qarshi saf tortadi. Amir Husayn qo'shinning barang'arshta, uning qunbuliga esa arlot qabilasidan Tilonchi, hirovuliga O'ljaytu qo'mondonlik qiladi. Juvang'arta Amir Temur, uning qunbuliga qipchoq qavmidan Sori Bug'o, hirovuliga Temir Xo'ja O'g'lon bosh bo'ladi. G'ulyaa Joku, Sayfuddin, Murod, Abbos Bahodir kabi atoqli amir va beklar jangga hozir turadi. Amir Temur va amir Husaynning birlashgan bu qo'shini son jihatdan dushman lashkaridan ancha ko'p edi. Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha, shunda Ilyosxo'ja halol jangda g'olib kelolmasligini payqab, bir hiyla ishlatadi: yadachi yada toshi yordamida kuchli jala yog'diradi. Natijada jang maydoni loylanib, Amir Temur va amir Husayn qo'shini mushkul ahvolda qoladi, kiyim-kechak, qurol-yarog'lar shu darajada namiqib ketadiki, otliqning ham, piyodaning ham qimirlashga majoli yetmaydi (shu bois bu jang tarixda J. l. nomi bilan mashhur).

2. Misr piramidalari haqida ma'lumot bering.

Qadimgi Misrda vafot etgan fir'avnlar uchun avval maxsus «uy» — tobut yasalgan. Bunday «uy» (tobut) sarkofag deb atalgan. Fir'avnning mumiyolangan jasadi unga solingan. Keyin bu sarkofag doimiy turarjoyga — toshdan qurilgan maqbaraga qo'yilgan. Bu maqbaralar ehromlar deb atalgan. Misr fir'avnlari hayotligi paytidayoq o'zlariga katta toshlardan piramida shaklida ehromlar qurdirib qo'yganlar. Kitoblarda yozilishicha, ehromlarning eng ulkanini fir'avn Xufu (yunonlar uni Xeops deb atashgan)
qurdirgan. Xufu ehromini qurish uchun 2 million 500 mingta tosh sarflangan. Eng kichik toshning og'irligi 2,5 tonna bo'lgan. Ehrom toshlariga shunday ishlov berilganki, birining ustiga ikkinchisi qo'yilganda ular judayam zich yopishib turgan.

Bellashuv.uz

3. Nikolay Kopernikning hayoti va faoliyati.

Nikolay Kopernik (polyakcha — Kopernik, lot. Copernicus – 1473.19.2, Torun, Polsha — 1543.24.5, Frambork, Polsha) – polyak astronomi, geliotsentrik sistema rsoschisi. Kopernik zamonasining yetuk astronomlaridan biri bo‘lgan, U 1543 yilda “Osmon sferalarining aylanishi haqida” asarini nashr ettirgan. Bu asarda Ptolemeynnng fan va dinda hukmron bo‘lib kelgan geotsentrik sistemasini rad qiluvchi geliotsentrik sistemani bavon etgan. Kopernik o‘z sistemasida Yerni oddiy sayyoralardek Quyosh atrofida va o‘z o‘qi atrofida aylanadi degan fikrni ilgari surgan. Geliotsentrik sistemaning to‘g‘riligi tez orada Galiley, Kepler, I. Nyuton kashfivotlari bilan isbotlangan.

17-BILET

1. Qo‘qon xonligining tashkil topishi.

Norbo‘tabiyning o‘g‘li Olimbek hukmronligi davrida Qo‘qonning siyosiy mavqei yanada kuchaygan, harbiy islo-hot o‘tkazilgan, Ohangaron vohasi, Toshkent, Chimkent va Sayram tobe etilgan, tashqi savdoga ham e’tibor kuchaytirilgan. 1805 yil davlat rasman Qo'qon xonligi deb e’lon qilinib, Olimbek "xon" unvonini olgan. Olimxonning markazlashgan kuchli davlat tuzish borasida qilayotgan harakatlari ayrim mansabparast zodagonlar guruhida norozilik kayfiyatlarini vujudga keltiradi. Natijada ular Olimxonning safardaligidan foydalanib 1810 yil Qo‘qonda "Olimxon Toshkentda o‘ldi", degan mish-mish tarqatishadi va uning ukasi Umarbekka toj kiygizadilar. Olimxon bundan xabar topib, Qo‘qonga yo‘l oladi, biroq u Oltiqush mavzeida otib o‘ldirilgan.

Umarxon davrida xonlik hokimiyatini mustahkamlash va kengaytirish choralari ko‘rilgan. 1815 yil Buxoro xonligiga qarashli Turkiston, 1817 yil esa O‘ratepa bosib olingan. Sirdaryo bo‘yida bir qancha harbiy istehkomlar barpo etilgan; sug‘orish inshootlarini kengaytirish, kanallar qazish, masjid va madrasalar qurishga e’tibor berilgan. Xususan, Qo‘qon, Toshkent, Turkiston, Chimkent, Sayram, avliyoota (hozirgi Jambul)da masjid va madrasalar qurilgan. Mozorlar tartibga solingan. Umarxon hukmronligi davrida Qo'qon xonligida fan, adabiyot, san’at nisbatan yuksalgan. Bunda uning sevimli xotini – mashhur o‘zbek shoirasi Nodirabegimning xizmati katta bo‘lgan. Umarxonning o‘zi ham "Amiriy" taxallusi bilan o‘zbek va tojik tillarida g‘azallar yozgan. Umarxon vafotidan so‘ng uning 12 yoshli o‘g‘li Muhammad Alixon taxtga o‘tirgan. Xon yosh bo‘lganligi uchun davlatni dastlabki davrda onasi Nodi-rabegim boshqargan. Nodirabegim madaniyat va san’atni rivojlantirishga intilgan.

1826 yil Sharqiy Turkistonda xitoylarga qarshi bosh ko‘targan musulmon aholiga yordam berish uchun qo‘shin tor-tib borilgan. Natijada Xitoy huku-mati Sharqiy Turkistonning 6 ta shahri (Oqsuv, Qashqar, Yorkend, Xo‘tan va boshqalar) dan soliq olish huquqini Qo'qon xonligiga berishga majbur bo‘lgan.

Muhammad Alixon xonlik hududini kengaytirishga intilib, Jan. Olay tog‘ etagidagi Qorategin, Dar-voz, Shug‘non, Ro‘shon, Vohon bekliklarini bo‘ysundirgan. Bu davrda xonlikda sug‘orish ishlari ancha yo‘lga qo‘yilgan. Toshkent yaqinida Xonariq kanali qazilgan. Tashqi iqtisodiy-savdo aloqalari ham ancha yaxshilangan.

Bellashuv.uz

Buxoro amiri Nasrullo (qarang Nasrullaxon) bilan yuz bergan urushda (1840 yil) Muhammad Alixon yengilib, Xo‘jandni amir Nasrulloga topshirishga va o‘zini uning noibi deb tan olishga majbur bo‘lgan. Ammo Buxoro – Qo‘qon munosabatlari bundan keyin ham kes-kinlashgan. Natijada 1841 yil noyab. oyida Muhammad Alixon o‘z ukasi Sulton Mahmud foydasiga taxtdan voz kechgan. Bu voqeadan xabar topgan amir Nasrullo Qo‘qonga bostirib kelib, uni talon-toroj qiladi. U shu qirg‘in-barot davomida Muhammad Alini, uning ukasi Sulton Mahmudxonni, onasi Nodirabegimni va boshqa yuqori man-sabdorlarni qatl ettiradi. Amir farmoni bilan Qo'qon xonligi Buxoro noibi tomo-nidan boshqarila boshlangan. Amir noibi Qo'qon xonligi aholisiga og‘ir soliqlar yuklaydi. Natijada 1842 yil yozida qo‘qonliklar qo‘zg‘olon ko‘taradi, amir Nasrulloga sodiq kishilarning ko‘pchiligini o‘ldiradilar va Norbo‘tabiyning ukasi Hojibekning o‘gli Sheralini xon qilib ko‘tarishadi. Buni eshitgan Buxoro amiri Qo‘qonga qo‘shin tortib o‘z hukmronligini qayta o‘rnatish uchun uni qamal qiladi. Biroq qamalning qirqinchi kuni Xiva xoni Olloqulixonning Buxoro hududiga qilgan hujumi haqidagi xabarni eshitib, orqaga qaytishga maj-bur bo‘lgan. Natijada qo‘ldan ketgan ko‘pgina hududlar (Xo‘jand, Toshkent) yana Qo'qon xonligi ixtiyorida qoladi.

Sheralixonning (1842–45) taxtga o‘tirishida ko‘makchi va xayrixoh bo‘lgan qipchoqlardan Musulmonqul mingboshi qilib tayinlangan. Musulmonqul, asosan, harbiy ishlar bilan shug‘ullangan va xon qo‘shinlarining tarkibini ko‘proq qipchoq yigitlari bilan to‘ldirgan. Musulmonqul o‘z mavqeidan foydalanib, Sheralixonga o‘z ta’sirini o‘tkazishga intilgan. Ammo xon bunga yo‘l qo‘ymaslikka intiladi. Musulmonqul xondan norozi bo‘lib, boshqalarning qo‘li bilan suiqasd uyushtirishga harakat qilgan. 1845 yil O‘shda xonning soliq siyosatiga qarshi qo‘zg‘o-lon boshlanadi. Musulmonqul qo‘zg‘o-lonni bostirishga ketganida, uning sheriklari Olimxonning o‘g‘li murodbekni Qo‘qonga taklif qilib taxtga o‘tqazganlar. Sheralixon o‘ldirilgan. Taxtni saqlab qolish uchun Murodxon o‘zini Buxoro amirining noibi deb tan olishga majbur bo‘lgan. Musulmon-qulni mingboshi lavozimida qolganligi haqida farmon chiqaradi va uning Qo‘qonga qaytishini talab qiladi. Musulmonqul esa O‘shdan Namanganga kelib qizini Sheralixonning o‘g‘li Xudoyorga turmushga beradi va u bilan Qo‘qonga kelib, Murodxonni o‘ldi-rib, yo‘sh Xudoyorni xon deb e’lon qiladi (qarang Xudoyorxon). Musulmonqul xonning yoshligidan foydalanib xonlikni deyarli mustaqil ravishda o‘zi boshqaradi, katta lavozimlar qipchoqlarga ulashib beriladi. Natijada Musulmon-qulga qarshi xonlik hududida norozilik harakati kuchaydi va u mingboshilikdan bo‘shatiladi. Musulmonqul o‘z mavqeini tiklamoqchi bo‘lib, ruslar bilan aloqa o‘rnatishga intiladi va ruslarning vakili V.V.Velyaminov-Zernov bilan 1853 yil bahorida maxfiy uchrashadi. Musulmonqulning rus qo‘mondoni vakili bilan uchrashgani va hokimiyatni o‘z qo‘liga olmoqchi bo‘lganligidan xabar topgan o‘zbek va qirg‘iz zodagonlari (Muhammad Niyoz Qushbegi, muhammad Rajab Qo‘rboshi, Muhammad Yoqubbek qushbegi va boshqalar) qipchoqlardan qutulish yo‘lini axtarib Xudoyorxonni o‘zlari tarafga og‘dirib, 1853 yil qipchoqlar qirg‘inini boshlab yuborishgan. Musulmonqul asirga olinib, qatl qilingan.

Biroq Qo'qon xonligida o‘zaro taxt uchun kurashlar tinchimagan, yuqoridagi harbiy amaldorlar Xudoyorxonga qarshi fitna tayyorlaganlar, biroq u muvaffaqiyatsiz

Bellashuv.uz

chiqqan (qarang Yoqubbek). Qisqa vaqt ichida xonlar bir necha marta almashgan (1852–62 yillarda Sheralixonning o‘g‘li Mallaxon, 1862–63 yilda Shohmu-rodxon, 1863 yil may-iyunda yana xudoyorxon, 1863 yil iyul – 1865 yillarda Mallaxonning o‘g‘li Sulton Sayidxon xon bo‘lgan).

2. “Qatag‘on qurbonlari xotirasi” memorial majmuasi haqida ma’lumot bering.

Vatan ozodligi yo‘lida halok bo‘lganlarning nomi hech qachon unutilmaydi. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach ularning qutlug‘ nomlari, sha’nlari to‘la tiklandi. Bu ishga shaxsan Yurtboshimiz Islom Karimov rahbarlik qildi. U kishining tashabbusi bilan 2000-yilda Toshkentda «Shahidlar xotirasi» yodgorlik majmuyi bunyod etildi.

2002-yilda esa shu majmuaning tarkibiy qismi sifatida, «Qatag‘on qurbonlari xotirasi» muzeyi barpo etildi. Shu tariqa Vatan ozodligi yo‘lida halok bo‘lganlar xotirasi abadiylashtirildi.

3. Abu Rayhon Beruniy hayoti va faoliyati.

Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad 973-yil 4-sentabrda Katda, Xorazm, – 11-dekabr, 1048, G‘azna) — XI asr qomusiy olimi. Turkistonlik ulug‘ alloma abu Rayhon Beruniy ota- onasidan juda yosh yetim qolgan va lroqiylar xonadonida tarbiyalangan. Beruniy juda yoshligidan ilm va fanga qiziqadi. U sevgan fanlar — astronomiya, matematika, geodeziya, geografiya va mineralogiya edi. Bag‘dodda tashkil topgan „Donishmandlik uyi nomli o‘sha davrning fanlar akademiyasida O‘rta Osiyolik olimlardan Xorazmiy, Farg‘oniy, Habash Xasib, Marvaridiy kabi olimlar turli sohalarda ish olib borganlar. Beruniy ham shu „Donishmandlik uyining a’zosi bo‘lib. U yerda 7 yil ishlagan.

18-BILET

1. “Anqara jangi” haqida ma’lumot bering.

Amir Temur bilan Sulton Boyazid qo‘shinlari o‘rtasidagi hal qiluvchi jang 1402-yil 20-iyulda Anqara yaqinida, Chubuq mavzeyida sodir bo‘ladi. Bu jang tarixda “Anqara jangi” deb ataladi. Uzoq davom etgan shiddatli jangda Sohibqiron kuchlari turk qo‘shinini tor-mor etadi. Sulton Boyazid asirga olinadi. Boyazid ustidan qozonilgan buyuk g‘alaba bilan Amir Temurni Fransiya, Angliya hamda Kastiliya va Leon qirollari tabriklab, unga o‘z muboraknomalarini yuboradilar. Chunki Sohibqiron endigina uyg‘onayotgan Yevropaga ulkan xavf solib turgan Usmonli turklar davlatiga zarba berib, butun Yevropaning xaloskoriga aylangan edi.

2. Sherdor madrasasi haqida ma’lumot bering.

Samarqandning Registon maydonida 3 Madrasa (Ulug‘bek madrasasi, Tillakori Madrasasi, Sherdor Madrasasi) dan iborat me’moriy majmua. Dastlab Ulug‘bek madrasasi (1417—1420 yillar) bunyod etilib, keyinchalik qarshisiga –

Bellashuv.uz

maydon sharqiga Ulug‘bek xonaqohi (1424 y), shimolga Mirzoyi karvonsaroyi, janubga Alika Ko‘kaldosh Juma masjidi (1430 y) qurdirgan, yonida esa yog’ochdan xotamkori uslubida masjidi Muqatta va Abusaid madrasasi qurilgan. XV asrning 20-yillarida Registon hashamatli me’moriy ansamblga aylangan. XVII asrda Samarqand hokimi Yalangto‘sh Bahodir vayrona holatdagi Ulug‘bek xonaqohi o‘rniga Sherdor Madrasa (1619—1635/36)ni, Mirzoyi karvonsaroyi o‘rniga Tillakori madrasa masjidi (1646/47— 1659/60)ni qurdirgan. Registon ansambli o‘zining rang-barang koshinkori bezaklari; naqshinkori peshtoqlari, ulkan gumbazlari bilan O‘rta Osiyo me’morchligining noyob yodgorligi hisoblanadi.

3. Imom Buxoriyning hayoti va faoliyati.

Imom al-Buxoriy (asl ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al Buxoriy) (810.21.7, Buxoro – 870.31.8, Samarqand yaqinidagi Hartang qishlog‘i) – islom olamining yirik mutafakkiri, buyuk fors muhaddis. Muhaddislar imomi, hadis ilmining sultoni deb ham yuritiladi. Otasi Ismoil o‘z davrining yetuk muhaddislarida. Buxoriy yaratgan “Kitob alfavoid” (“Foydali ashyolar haqida kitob"), "Al-Jomi’ alkabiyr" ("Katta tayanch"), "Xalq afol alibod", ("Alloh bandalari ishlarining tabiati"), "Al-Musnad alkabiyr" ("Katta tayanch"), "Attafsir alkabiyr" ("Katta tafsir"), "Kitob alxiba" ("Xayrehson haqida kitob") va boshqa asarlarning ba’zilari bizgacha yetib kelmagan, ba’zilari jahonning turli mamlakatlari kutubxonalarida saqlanayotganligi haqida ma’lumotlar bor. Buxoriyning boshqa asarlari orasida "Tafsir al-Qur’on" ("Qur’on tafsiri") kitobini ham alohida ta’kidlash kerak. Buxoriy asarlari musulmon dunyosining barcha Madrasa va dorilfununlarida payg‘ambar (as) sunnatlari bo‘yicha asosiy darslik, qo‘llanma hisoblanadi.

19- BILET

1. SSSRning tashkil topishi.

1922-yili amalga oshirilgan muhim tadbirlardan biri SSSRning tashkil topishi bo‘ldi. Millatlarning o‘z huquqini o‘zi belgilash tamoyi lidan kelib chiqib, barcha respublikalar federativ davlatga teng huquqli a’zo bo‘lib kirdilar. Natijada, 1922-yil 30-dekabr kuni sobiq Rossiya imperiyasi hududida Sovet Sotsialistik Respublikalari Ittifoqi (SSSR) tashkil qilindi. Bu yangi davlatda eski jamiyat ning asoslari buzib tashlandi, «davlat sotsializmi» (davlatning iqtisodiyot ga va ijtimoiy munosabatlarga aralashuvi) o‘rna tildi va iqtisod, jamiyat, davlat misli ko‘rilmagan sur’atlarda isloh qilindi. Sovet tipidagi «davlat sotsializmi» jamiyatni industrlashtirishning kapitalistik usuliga muqobil yo‘l edi. SSSRga Rossiya, Ukraina, Belorusiya va Kavkazorti respublikalari kirdilar. 1924-yili davlatning birinchi konstitutsiyasi qabul qilindi. 1924-yili Kavkazorti va O‘rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish o‘tkazilib, milliy sovet respublikalari tashkil qilindi. Shu yillari SSSR Yevropa davlatlari tomonidan, 1933-yili oxirgi yirik davlat – AQSH tomonidan tan olindi.

2. Registon ansambli haqida ma’lumot bering.

Registon ansambili. 17-asrda Samarqand Registon ansambilining hozirgi qiyofasi

Bellashuv.uz

shakillantirildi. Samarqahokimi Yalangto'sh bahodir 1619-1635-yillarda vayrona holatiga tushib qolgan Registon maydonida Ulug'bek madrasasi qarshisida SHerdor madrasasini uning yonida 1646-1660-yillarda Tillakori madrasa – masjidini o'z mablag'laridan bunyod ettirgan. Registon ansambili o'zining rang – barang koshinkor
peshtoqlari bilan Markaziy Osiyoning noyob durdonasidir.

3. Yusuf Xos Hojib hayoti va faoliyati.

Yusuf Xos Hojib (Bolasog'uniy) Ilk turk dostonnavisi Bolasog'unda tug'ilgan, qoraxoniylar saroyida xizmat qilgan. Hijriy 462 (m.1069-70)da yozib tugallangan «Qutadg'u bilig» («Saodatga boshlovchi bilim») asari qoraxoniylar davlatining mustahkam qaror topishiga xizmat qilgan nizomnomadir. Uch nusxasi (Vena, Qohira va Namangan) mavjud. Nisbatan to'lig'i Namangan nusxasi bo'lib, 1923 yili Fitrat tomonidan qo'lga kiritilgan, u O'R FA ShI da saqlanadi. 6329 baytdan iborat, masnaviy (ya'ni aruzning «mutaqoribi musammani mahzuf») vaznida yozilgan. Yusuf Xos Hojib (asl ismi Yusuf) (taxminan 1020/21, Bolosog'un — ?) — turkigo'y shoir, mutafakkir, davlat arbobi. "Qutadg'u bilig" dostoni muallifi. Uning hayoti va faoliyati haqida ma'lumotlar beruvchi yagona manba ham "Qutadg'u bilig" kitobidir. Ushbu kitobga ko'ra, u zamonasining barcha asosiy ilmlarini atroflicha o'rgangan, arab va fors tillarini mukammal bilgan. Mahmud Koshg'ariy kabi turkiy tilning mavqeini oshirish, uning madaniyadabiy hayotdan o'ziga munosib o'rin egallashi uchun kurashgan.

20- BILET

1. G'aznaviylar davlati paydo bo'lishi.

G'aznavilar davlati – Xuroson, Shimoliy Hindiston hamda qisman Movarounnahrda (X-XII asrlarda) yashagan turkiy davlat.

G'aznaviylar davlatiga Alpteginning g'ulomi va kuyovi Sabuktegin asos solgan. Davlat nomi saltanatning poytaxti G'azna shahri nomidan olingan. Turkiy g'ulomlar xizmatlari evaziga somoniylardan Xuroson va Afg'onistonning turli viloyatlari (G'azna, Kobul va boshqalar) ni boshqarish huquqini olganlar. Sabuktegin G'azna viloyatining noibi va qo'shin amiri qilib tayinlangach (977), u bu mulklarni mustaqil boshqarishga kirishgan. 994–995 yillarda Xurosonda bo'lib o'tgan 2 jangda somoniylar amiri Nuh ibn Mansur va noib Sabuktegin boshchiligidagi birlashgan qo'shin isyon ko'targan turk sarkardalari Abu Achi Simjuriy (Abulhasan Simjuriynint o'g'li) va Foyiq qo'shinlarini tor-mor keltirish jarayonida Sabukteginning siyosiy nufuzi yanada ortadi.

G'.d ning eng kuchaygan davri amir Sabuktegin, ayniqsa, sulton Mahmud G'aznaviy hukmronligi yillariga to'g'ri keladi. 11-asr boshlariga kelganda Musulmon Sharqining eng qudratli davlatlaridan biriga aylangan G'aznaviylar davlatining chegaralari g'arbda Ray va Isfahon shaharlari, Kaspiy dengizi hamda shim.-g'arbda Xorazm va Orol dengizigacha cho'zilgan, sharqda esa Shim. Hindistonning kattagina qis-mini o'z ichiga olgan va jan.da Balu-jistongacha yetgan edi. Mahmud

Bellashuv.uz

G‘aznaviy somoniylar sulolasi barham topgach, ularning Xurosondagi butun hududini, keyinchalik Xorazm davlatini (1017) ham o‘z saltanati tarkibiga qo‘shib olgan. Biroq Janubiy Toxariston (hozirgi Shim. Afg‘oniston)dan tashqari Shimoliy Toxariston (hozirgi Surxondaryo viloyati va Janubiy Tojikiston) hududini ham egallash uchun g‘aznaviylar kurash boshlaganlarida qoraxoniylar bilan ularning manfaatlari o‘zaro to‘qnashdi. Keskin kurashlar natijasida Chag‘oniyon va Termiz g‘aznaviylarga bo‘ysundirilgan. G‘aznaviylar bilan qoraxoniylar davlati o‘rtasidagi chegara Amudaryo deb e’tirof qilingan. 1024–1025-yillarda Mahmud G‘aznaviy Termiz yaqinida Amudaryoni kechib o‘tib, temir darvoza (Temir qopqa) orqali Sug‘dga hujum qilgan va Samarqandgacha borgan. Bu harbiy yurishlar natijasida Omul (Chorjo'y)gacha bo‘lgan viloyatlar qoraxoniylar hukmronligidan chiqib, g‘aznaviylar ta’siriga o‘tgan. Bu davrda G‘aznaviylar davlati Sharqdagi yirik musulmon davlatiga aylangan edi. Biroq, Mahmud G‘aznaviyning o‘g‘li va valiahdi Mas’ud G‘aznaviy hukmronligi davrida (1030–1041) G‘aznaviylar davlati o‘z qo‘l ostidagi hududlarni birin-ketin qo‘ldan chiqarib, asta-sekin tanazzulga yuz tuta boshladi.

G‘aznaviylar davlati tarkibidan 1-bo‘lib Xorazm ajralib chiqdi. G‘aznaviylarning xorazmdagi noibi Oltintosh vafot etgach (1032), uning o‘g‘li Horun g‘aznaviylarga qarshi isyon ko‘tardi (1034). U saljuqiylar va qoraxoniylar bilan do‘stona aloqa o‘rnatib, Xorazmni g‘aznaviylardan mustaqil deb e’lon qilgan. Bu paytda qoraxoniylar va g‘aznaviylar o‘rtasida Chag‘oniyon, Xuttalon, Termizni egallash uchun yana keskin kurash boshlangan.

2. Islomxo‘ja minorasi haqida ma’lumot bering.

Islomxo‘ja madrasasi va minorasi – Xivadagi me’moriy yodgorlik. Ichan qal’a markazida joylashgan. Xiva xoni Asfandiyorxonnmt bosh vaziri va qaynotasi Islomxo‘ja qurdirgan (1908—10). Madrasa (42,8*32,5)ning bosh tarzi ikki qavatli. Hovli (23x20) atrofi bir qavatli kichik hujralar (jami 42 ta) bilan o‘ralgan. Bosh tarzining hovliga qaragan ikkinchi qavatida ayvon bor. Madrasaning jan.sharqidagi masjid gumbazli, mehrobi koshin va ganchkori naqsh bilan bezatilgan. Old tomonida Xivadagi eng baland minora (44,6 m) qad ko‘targan. Asosining diametri —9,5 m. Yuqoriga tomon ingichkalashib boradi. Ko‘k, yashil rangli naqshlar bilan bel-bog‘lar ishlangan. Qafasasiga panjaralar o‘rnatilib, yuqorisi muqarnasli sharafa va qubba bilan yakunlangan. Minora shaharning deyarli hamma tomonidan ko‘zga yaqqol tashlanib turadi. I.m. va m.ni qurishda me’mor Xudoybergan hoji, naqqoshlar Eshmuhammad Xudoyberdiyev, Bolta Voisov va b. qatnashgan.

3. Sharof Rashidov hayoti va faoliyati.

Sharof Rashidovich Rashidov (6-noyabr (24-oktabr eski hisob bo‘yicha) 1917 – 31-oktabr 1983) – sovet partiya va davlat arbobi, o‘zbek yozuvchisi, Sotsialistik Mehnat Qahramoni (1974), O‘zbekiston SSR Kommunistik partiyasi rahbari. 1939-yildan KPSS a’zosi. Jizzax ped. texnikumini (1935), Samarqand Davlat Universitetining filologiya fakultetini tugatgan (1941). Samarqand viloyati gaz.da mas’ul kotib, muharrir o‘rinbosari va muharrir (1937–41,1943). Ikkinchi jahon urushi

Bellashuv.uz

qatnashchisi (1941 yil noyabr – 1942). O‘zbekiston KP Samarqand viloyat komiteti kotibi (1944–47), "Kizil O‘zbekiston" gazeta muharriri (1947– 49), O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi boshqaruvi raisi (1949–50). O‘zbekiston Oliy Soveti Prezidiumi raisi (195059). O‘zbekiston KP MK 1kotibi (1959 83). KPSS MK Siyosiy byurosi (Prezidiumi) a’zoligiga nomzod (1961–83). 2 marta Mehnat Qaxramoni (1974, 1977).

Rashidov adabiyotga shoir sifatida kirib keldi va 1yirik asari – "Chegarachi" dostoni 1937 yilda nashr qilindi. Fashizmga qarshi kurash tuyg‘ulari bilan sugorilgan "Qaxrim" she’rlar to‘plami 1945 yilda chop etildi. Rashidov davrning muhim hisoblangan muammolaridan biri – qo‘riq va bo‘z yerlarni o‘zlashtirish mavzuida "G‘oliblar" qissasini (1953) yozdi. Ikkinchi jahon urushi yillarida front orqasida qahramonona mehnat qilgan xalq hayotiga bag‘ishlangan "Bo‘rondan kuchli" (1958) va "Qudratli to‘lqin" (1964), "G‘oliblar" (1972) romanlarini yaratdi. Rashidov xalq va mamlakat hayotida ro‘y bergan voqealarni davlat va partiya arbobi sifatida mushohada etib, adabiyotning badiiylik mezonlaridan ko‘ra g‘oyaviylik tamoyiliga ko‘proq e’tibor berdi. Hind xalq afsonasi asosida yozilgan "Kashmir qo‘shig‘i" lirik qissasi (1956) Rashidov ijodida alohida o‘rinni egallaydi.

Rashidov respublikaga rahbarlik qilgan yillarda qator bunyodkorlik ishlari bilan birga qishloq xo‘jaligi yerlaridan ekstensiv foydalanish oqibatida ekologik vaziyatning buzilishi, paxta yakkahokimligining qaror topishi kabi noxush holatlar ham yuz berdi. Rashidov vafotidan so‘ng Markaz tomonidan totalitar tuzumning barcha kirdikorlari unga yuklanib, 80-yillar qatag‘onida nohaq qoralandi.

21-BILET

1. O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasini tashkil topishi haqida ma’lumot bering.

O‘zbekiston xalq demokratik partiyasi (O‘zbekiston XDP) — O‘zbekistondagi siyosiy partiyalardan biri. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1991-yil 15-noyabrda ro‘yxatga olingan. 2005-yil iyulda partiyaning yangi Dasturi, 2004-yil noyabrda yangi tahrirdagi Ustavi tasdiqlandi. O‘zbekiston XDP har bir oila, mehnat kishisining millati, dini, e’tiqodi, ijtimoiy ahvoli va kelib chiqishidan qat’i nazar, moddiy va ma’naviy farovon hayot kechirishi uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning konstitutsiyaviy huquqlari va insoniy erkinliklarini kafolatlash, sha’ni, qadr qimmati, tinchligini ta’minlashni o‘z vazifasi deb biladi. Partiya mamlakatimiz aholisining ijtimoiy muhofazaga muhtoj tabaqalari manfaatlarini ifoda etadi va himoya qiladi. O‘zbekiston XDPning oliy organi — 5 yilda 1 marta chaqiriladigan qurultoy. Unda partiya Markaziy kengashi va Markaziy taftish komissiyasi saylanadi. Markaziy kengash plenumida MK birinchi kotibi va kotiblari (yangi tahrirdagi Ustavga muvofiq, MK raisi va rais o‘rinbosarlari) hamda joriy ishlarga rahbarlik qiluvchi Siyosiy ijroiya qo‘mita saylanadi. O‘zbekiston XDP Markaziy kengashi 1kotiblari: M.Rasulov (1991-94), A.Jalolov (19942004); Markaziy Kengash raislari: A. Rustamov (2004-2005), L.G‘ulomov (2005-yil iyuldan). O‘zbekiston XDP tarkibida Qoraqalpog‘iston Respublikasi, 12 ta viloyat, Toshkent shahri, 171 ta tuman va 29 shahar kengashlari, 13730 ta boshlang‘ich tashkilot mavjud. Partiyaning 585 196 nafar a’zosi bor (2005-yil 1-yanvar).

Bellashuv.uz

O‘zbekiston XDP faoliyatining asosiy yo‘nalishi parlamentchilik ishidir. Oliy Majlisning Qonunchilik palatasida uning 27 nafar deputatni birlashtiruvchi fraksiyasi mavjud. Fraksiya 2005 yil 14 fevraldagi yig‘ilishida Oliy Majlis Qonunchilik palatasida uchta siyosiy partiya fraksiyalaridan iborat ko‘pchilikni tashkil etuvchi „Demokratik blok“ tuzilganligi munosabati bilan o‘zining parlament quyi palatasidagi faoliyatini muxolifatdagi parlament ozchiligi sifatida amalga oshirishini e’lon qildi. O‘zbekiston XDPning markaziy nashrlari: „O‘zbekiston ovozi“ va „Golos Uzbekistana“ gazlari va „Muloqot“ jurnali.

2. Ismoil Somoniy maqbarasi.

Ismoil Somoniy maqbarasi – Buxoro shahar madaniyat va istiroqat bog'i hududida joylashgan ko‘hna me’moriy yodgorlik, Somoniylar davlatining asoschisi Ismoil Somoniy va lining avlodlari maqbarasi (taxminan 864–868). Maqbara O‘rta Osiyo me’morligi va san’ati tarixidagi dastlabki maqbara!ardan boMib, uning tuzilishida qadimiy sugd me’morligining an’analari saqlanib qolgan buyuk me’moriy asardir. Ismoil Somoniy maqbarasi loyihasidan tortib, hajmiy tuzilishigacha geometrik tartib va qoida asosida yaratilganligi aniqlangan. Yozma manbalar va rivoyatlarga kura, maqbarani Ismoil Somoniy otasi qabri ustiga qurdirgan. Sharq tomondagi sag‘ana Ismoil Somoniy qabri (849-907) deb taxmin etiladi.

3. Mirzo Ulug‘bek hayoti va faoliyati.

Mirzo (keyinchalik Sulton) Muhammad ibn Shohruh ibn Temur Ulug‘bek Ko‘ragon — Temuriylar davlatining hukmdori, Shohruhning o‘g‘li. Buyuk O‘zbek astronomi (Yulduzshunos) va matematiki. Mirzo Ulug‘bek o‘n beshinchi asrning nobig‘asi, Amir Temurning sevimli nabirasi va Shohrux Mirzoning o‘g‘li bo‘lib, asl ismi Muhammad Tarag‘aydir. Yoshligidan uni „Ulug‘bek deya izzat qilishgan va yosh shahzoda keyinchalik ayni shu nom bilan mashhur bolgan. Xat-savod, diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari yosh Muhammad Tarag‘ayga begona emas edi. U Buyuk Yulduzbilimchisi va riyozidon bo‘lgan, Qur’on karimni yoddan bilgan. Ulug‘bekning onasi Gavharshod begim bo‘lsa ham, Temur saroyida hukm surgan an’anaga ko‘ra shahzoda sohibqironning katta xotini Saroymulk xonim tarbiyasiga topshiriladi. 3-4 yoshlaridayoq shayx Orif Ozariy unga murabbiy qilib tayinlanadi. U yoshgini ko‘pincha o‘rtasharq va hindistonda o’tkazgan bo‘lib Amir Temur oiimidan keyin Samarqand ya’ni Koshg‘arli Mahmudga ko‘ra Samizkentda yerlashgan. Keyinchalik Otasi Shohrux Mirzo Hirotni o‘z davlatining boshkenti tayinlagach, o‘n-olti yoshlik Ulug'bek 1409-yilda Samarqand boshchisi bo‘lib, 1411-yilda esa Movarounnahr xonliklarining erkin hukumdori bo‘lgan.

22-BILET

1. Ismoil Somoniy davlati.

Somoniylar davlati (875-999) — Movarounnahr va Xurosondagi o'rta asr davlati. Somoniylar davlatining tashkil topishi Arab xalifaligining qulashi hamda Movarounnahr va Xurosonni bosib olgan Somoniylarning davlat tepasiga chiqishi

Bellashuv.uz

bilan bog'liq. Ravnaq topgan davrida Movarounnahr, Xuroson, Shimoliy va Sharqiy Eronni o'z ichiga olgan.
Arab xalifasi Horun ar-Rashid vafotidan so'ng uning o'g'illari Ma'mun va Amin o'rtasida taxt uchun bo'lgan kurashda Ma'munga yordam berganliklari uchun Somonxudotning nabiralari ayrim shahar va viloyatlarga noib qilib tayinlanadilar. Chunonchi, Nuhga Samarqand, Ahmadga Farg'ona, Yahyoga Shosh va Ustrushona, Ilyosga Hirot tegadi. Buning evaziga aka-uka Somoniylar Movarounnahrning har yilgi xirojidan juda katta mablag'ni tohiriylar orqali xalifa xazinasiga yuborib turadilar. 9-asrda Movarounnahrning siyosiy hayotida o'zgarishlar yuz berib, yurtga avval Nuh, so'ngra Ahmad boshchilik qiladi. Har biri hukmronligi davrida o'z nomlaridan chaqa tangalar zarb ettiradilar. Ahmad vafotidan (865) keyin uning o'g'li Nasr Samarqandni markazga aylantiradi. U Movarounnahrning barcha viloyatlarini birlashtirish va uni Xurosondan ajratib olish choralarini ko'radi. 9-asrning oxirgi choragida Movarounnahrning deyarli barcha viloyatlari somoniylar tassarufiga o'tadi. Nasr butun Movarounnahrning hukmdoriga aylanadi va kumush dirham zarb etadi. Ko'p o'tmay aka-uka Nasr va Ismoil o'rtasida toj-taxt uchun kurash boshlanadi. Unda Ismoil g'olib chiqadi. Ismoil Somoniy 888-yilda butun Movarounnahrni o'z qo'l ostiga birlashtirdi va mustahkam davlat tuzishga intildi. Shimoli sharqiy hududlarga yurish qiladi va 893-yilda Taroz shahrini zabt etib, dashtliklarga qaqshatqich zarba beradi. Movarounnahr aholisining mustaqillikka erishishi Arab xalifalariga yoqmas edi. Shu boisdan xalifalik safforiylar bilan somoniylarni to'qnashtirishga va ularning har ikkisini ham zaiflashtirib, bu boy viloyatlarda o'z ta'sirini qayta tiklashga qaror qiladi. Xalifa Mu'tazid safforiylar hukmdori Amr ibn Laysga Xuroson bilan birga Movarounnahr ustidan ham hukm yuritish huquqi berilgani haqida farmon chiqaradi va uni Ismoilga qarshi gijgijlaydi. Natijada 900-yilda ular o'rtasida urush boshlanib, Ismoilning g'alabasi bilan tugaydi. Butun Xuroson somoniylar qo'l ostiga o'tadi. Noilojlikda xalifa Ismoilga hukmdorlik yorlig'ini yuborishga majbur bo'ladi. Ismoil Somoniy butun Movarounnahr va Xurosonni o'z qo'l ostida birlashtiradi va Buxoro shahri bu ikki davlatning poytaxtiga aylanadi.

2. Ulug‘bek madrasasi (Buxoro).
Ulug‘bek madrasasi — Buxorodagi me’moriy yodgorlik (1417). Markaziy Osiyoda saqlanib qolgan eng ko‘hna madrasa. Ulug‘bek qurdirgan madrasaning eng qadimiysi. Abdullaxon II davrida katta ta’mir ishlari olib borilgan (1586). Bosh tarzida mahobatli peshtoq, 2 qanotida 2 qavatli hujralar va burchaklarida guldastalar joylashgan. Guldastalar tepasi qubbali qilib ishlangan. Madrasaning asosiy bezagi peshtog‘ida bo‘lib, unda sirkor g‘ishtchalardan tashqari rang-barang gulli parchin va koshindan foydalanilgan. Ravokli peshtoqdan miyonsaroy orqali hovliga o‘giladi. Miyonsaroy ichki gumbazi 12 qirrali, g‘ishtdan to‘rsimon shakl qilinib, oralariga ko‘k va havo rang koshin terilgan. Hovli (26x25 m) atrofini 2 qavatli hujralar qatori va peshtoqli 2 ayvon egallagan. Hovlining shim. va jan. tomonlari qisqaroq ko‘rinishga ega bo‘lib, devorlari, ravoq va peshtoqlari oq, feruza va binafsha rang sirkor g‘ishtlar bilan pardozlangan. Hujralar ichi ganch suvokli. Madrasa (53x41,6 m) uncha katta emas, hujralari mo‘’jaz, o‘zaro mutanosib, ichki va tashqi tuzilishi

Bellashuv.uz

o‘ziga xos. Masjid (15,5*5,5 m) va darsxona (5,5x5,5 m) gumbazli, miyonsaroyning 2 yon tomonida joylashgan. Miyonsaroyning 2qavatida kutubxona bor. Xoja Sa’d Jo‘yboriy tomonidan tashqi pesh tog‘i va yonlaridagi hujralar ta’mir etilib (1586), peshtoq bezagida mayda yozuvli va naqshli koshin ishlatilgan. Hovli g‘arbidagi hujra tepasida ganchkori bezaklar orasida ta’mirlovchi usta Ismoil ibn Tohir ibn Mahmud Isfahoniy nomi saqlangan. Abdurazzoq Samarqandiyning xabar qilishicha, Ulugbek (1419 y. 28 noyabrda) madrasaga kelib ilm oluvchi talabalarga in’omlar ulashgan. Bizgacha Ulug‘bek madrasasi ancha o‘zgargan holda yetib kelgan. 16—17-asrlarda, 1950—70 va 1990—96 yillarda ta’mirlangan. Naqshlarida yulduzsimon bezaklar ko‘p. Ayvon ustunlari zarhallangan. Eshik tabaqalariga arab tilida "Bilim olish har bir musulmon erkak va ayol uchun farzdir", degan ibora o‘yib yozilgan.

3. Zahiriddin Muhammad Boburning hayoti va faoliyati.

Z.M.Bobur 1483-yil 14-fevraldaAndijonda tug’ilgan.Otasi Umarshayx Mirzo bo’lgan.Umarshayx Mirzo 1494-yilda vafot etadi hokimyat 12 yoshli Boburga qoladi. Bobur Samarqandga 4marta yurish qiladi. 1496,1497,1500,1511-yillarda.Bobur 1501- yildagi mag’lubiyatidan so’ng Kobulga ketadi. 1512-yilda Ubaydulla sultondan mag’lub bo’lib kobulga ketadi. Kobulni o’gli Kamron Mirzoga qoldirib o’zi Hindistonga yurish qiladi 1526-yilda Dehlini egallaydi. 1526-yili 27-aprelda Bobur nomiga xutba o’qiladi. Bobur 1530-yili 26-dekabrda 47 yoshida vafot etadi. Boburni Bog’I Oromga dafn etadi. Z.M.Bobur Mubayyin Turkiy Devon Boburnoma asarlarini yozadi. Boburnoma asari 1493-1529- yilgi voqealar haqida bayon etilgan. Boburning 510 yilligi 1993-yili keng nishonlandi.

23-BILET

1. Abruy qo‘zg‘oloni haqida ma’lumot bering.

Abruy qo‘zg‘oloni – 6-asrning 80-yillarida mahalliy tabaqa – dehqonlarga va savdo aristokratiyasiga qarshi Quyi Sug‘d (hozirgi Buxoro viloyati) aholisi kambag‘al tabaqasining ko‘targan qo‘zg‘oloni. Qo‘zg‘olonga Abruy boshchilik qilgan. 10-asrda yashagan Buxoro tarixchisi Narshaxiyning xabar berishicha, Buxoro aholisi Abruyni Boykand (Poykend) shahriga hokim qilib tayinlaydi.

Abruy qo‘zg‘oloni dan zarar ko‘rgan dehqonlar va mulkdorlarning ko‘pchiligi Turk xoqonligi qo‘l ostidagi Taroz va Turkiston shahri larig‘a qochib borib, Turk xoqoni Qorachurindan qo‘zg‘olonchilarga qarshi kurashda yordam so‘raydilar. Qorachurin o‘g‘li Sheri Kishvar (Elbars yoki Elarslon) boshchiligida Buxoroga katta lashkar yuboradi. Natijada qo‘zg‘olon bostiriladi. Buxorodagi yerlar yana o‘z egalari – dehqonlarga qaytarib beriladi.

2. Xudoyorxon saroyi haqida ma’lumot bering.

Xudoyorxon saroyi (1863—1870) alohida o‘rin tutadi. U o‘zining bezaklari, naqshlari rangbarangligi, yorqin jilosi bilan ajralib turadi. Xonlikning yirik markazi Toshkentda XIX asming o‘rtalarida qadimiy inshootlardan Hazrati Imom majmuasini, 1859-yilda Baroqxon madrasasini ta’mirlash ishlari boshlanadi. Shu

Bellashuv.uz

davrda Baroqxon madrasasi qarshisidagi Mo‘yi muborak madrasasining (XX asr boshida) qurilishi yakunlangan. Tillashayx jome masjidi singari inshootlar bunyod etildi. Bu vaqtga kelib Buxoro amirligi me’moriy qiyofasida ham o'zganslilar sodir bo‘ldi. Shahar va qishloq aholisi yashaydigan turarjoylar va mahalla guzarlaridagi qurilishlar joylami yanada obod va ko‘rkam qildi. Kufiy, rayhoniy, nasta ’liq yozuv uslublaridan binolami bezashda foydalanish davom ettirildi.Xudoyorxon saroy devorlaridagi xattotlik ishlarini bajarishni ikki shaxsga — Turdi Ali va Mirzo Mahmudlarga topshirgan. Turdi Alining xon saroyidagi nufuzi baland bo'lgan va ba’zi madaniy tadbirlarda xon undan maslahatlar olgan.

3. Ahmad Donish hayoti va faoliyati.

Ahmad Donish Maxdum Ibn Nosir (taxallusi Kalla; 1826 – Buxoro – 1897) – yozuvchi, rassom, xattot, olim, ma’rifatparvar. 19-asrda Buxoro taraqqiyparvar muhitining yuzaga kelishida muhim o‘rin tutgan. Tojik tilida ijod qilgan. Mudarris oilasida tug‘ilgan. Ahmad Donish boshlang‘ich savodni onasidan olgan, so‘ng maktabda, madrasada tahsil ko‘rgan. Adabiyot, tarix, falsafa, tibbiyot, mat., astronomiya ilmini mustaqil o‘rgangan. Xattotlik, rassomlik va naqqoshlikni yaxshi bilgan, munajjimlikdan yaxshi xabardorligi bilan Nasrumaxon nazariga tushgan. 1857, 1869, 1873 yillarda Buxoro amiri elchilarining mirzasi bo‘lib, Rossiya (Peterburg) ga borgan. Safar taassurotlari asosida "Navodir ul-vaqoye’" ("Nodir voqealar") va "Tarjimai ahvoli amironi Buxoro" ("Buxoro amirlarining tarjimai hollari") kabi asarlar yozgan. Ularda amirlik tuzumini isloh qilish masalasini ko‘gargan. Ahmad D. "Nodir voqealar" asarida fan, texnika yangiliklari, tabiat hodisalari, geogr., insonning uzoq umr ko‘rishi, koinotning kelib chiqishi, Oy va Quyosh tutilishi, zilzila haqida fikr yuritgan, Yevropa ilm-fanini o‘rganishga da’vat etgan. "Risolai tarixiy" nomi bilan mashhur bo‘lgan "Ta’rixi saltanati xonadoni mang‘itiya" asarida mang‘itlar sulolasining 100 yillik hukmronligi taxlil va tadqiq qilingan.

24-BILET

1. Xiva xonligining tashkil topishi.

Temuriylar tasarrufida bo‘lgan Xorazm hududini Shayboniyxon 1505 yilda bosib olgan. Shayboniyxon vafoti (1510 yil) dan keyin Xorazm Eron safaviylari qo‘l ostiga o‘tdi. Ularga qarshi xalq qo‘zg‘oloni bo‘lib, unga Vazir qal’asi qozisi Umar va Baqirg‘on qishlog‘idan mulla Sayd Hisomiddin boshchilik qildi. Ikki yil davom etgan kurashlar natijasida eroniylar mamlakatdan quvib chiqarilgan va xorazmliklar taklifi bilan 1511 yilda Vazir shahrini egallagan shayboniylardan Elbarsxon Xorazm hukmdori deb tan olingan.

1512 yilga kelib xonlik hokimiyati ko‘chmanchi o‘zbeklarning boshqa urug‘i (shajarasi) rahbari Ilbarsxon qo‘liga o‘tadi. Shu vaqtdan boshlab Xiva xonligi yuzaga keladi, uning poytaxti turli yillarda Vazir, Qo‘hna Urganch va Xiva shaharlari bo‘lgan. Xonlik tarkibiga Xorazmdan tashqari Mang‘ishloq, Balxan tog‘lari, Dehiston, O‘zboy(Uzboy) va O‘rta Xuroson hududlari kirgan. Elbarsxon

Bellashuv.uz

(1511—16) bilan birga Dashti Qipchoqdan Xorazmga kelgan qabilalar o‘troqlashganlar. Uning davrida xorazmliklar Turkmanistonning janubiy qismi, Eron shimolidagi Saraxs, Orol va Mang‘ishloqni egallashgan. Yangi yerlarni Elbarsxon o‘g‘illari va ukasi, qarindoshlariga bo‘lib berishi natijasida mayda hokimliklar paydo bo‘lgan. Elbarsxon vafotidan keyin uzluksiz o‘zaro nizolar sababli xonlar tez-tez almashib turgan. 16-asrda Xiva xonligini Sulton Hojixon (1516), Husaynqulixon (1516), So‘fiyonxon (1516—22), Bujaqaxon (1522—26), Avaneshxon (1526—38), Alixon (1538—47), Akatoyxon (1547—56), Yunusxon (1556—57), Do‘stxon (1557—58), Hoji Muhammadxon (1559—1602) lar boshqarganlar. Bu davrda xalq, Elbarsxon avlodlari o‘rtasidagi o‘zaro qirg‘inlaridan tashqari Buxoro va Xiva xonligi o‘rtasida urushlar azobini ham tortishga majbur bo‘lgan. Buxoroliklar Ubaydullaxon va Abdullaxon II hukmronlik davrlarida (1537—38; 1593; 1595—98) Xorazmga hujumlar qilib, qisqa vaqt Xiva xonligini Buxoroga bo‘ysundirganlar. Bu urushlar va 16-asrning 70-yillarida Amudaryo o‘zanining o‘zgarib, Kaspiy dengiziga oqmay qo‘yganligi ham Xorazm iqtisodiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan.

2. Sherg‘ozixon madrasasi.

Sherg‘ozixon madrasasi — XVIII asrning birinchi yarmi. Bu madrasa Xorazmdagi o‘quv muassasalari orasida eng ko‘hnasidir. Uni Xiva xoni Sherg‘ozixon 1719 yili Mashhadga muvaffaqiyatli safar qilgandan so‘ng ana shu g‘olibona safar sharafiga qurdirgan. Madrasa binosi bizning davrimizgacha asl holicha to‘la yetib kelmagan. Yillar mobaynida nurab, yaroqsiz holga kelib qolgan. Mazkur madrasa o‘z davrida yirik bilim o‘chog‘i bo‘lib, unda ko‘plab tolibi ilmlar tahsil olganlar. Jumladan, turkman xalqining mutasavvif shoiri Maxtumquli ham mana shu bilim dargohida ta'lim olgan.

3. Mohlaroyim – Nodira hayoti va ijodi.

Nodira (taxallusi; ismi Mohlaroyim) (1792, Andijon — 1842, Qo‘qon) — shoira, ma’rifatparvar va davlat arbobi. "Komila" va "Maknuna" taxalluslari bilan ham she’rlar yozgan. Otasi Andijon hokimi Rahmonqulbiy — ming qabilasidan, Farg‘ona hukmdori Olimxonning tog‘asi. Olimxon ukasi Umarxonga Marg‘ilon hokimligini beradi va uni 1807-yilda Nodiraga uylantiradi. Nodira shu xonadonda she’r yozishni mashq qiladi, shoira Uvaysiy bilan tanishadi, uni muallima sifatida saroyga taklif etadi. Nodiraning turmush yo‘ldoshi Amir Umarxon ham Amiriy taxallusida ijod qilgan. 1810-yilda akasi Olimxon o‘rniga taxtga chiqqan Umarxon bilan Qo‘qonga keladi. 1822-yil Umarxonning fojeali vafotidan so‘ng o‘g‘li Ma’dalixon bilan birga Qo‘qon xonligini boshqaradi. Madrasa, masjid, karvonsaroylar qurdiradi. Ilm ahliga rahnamolik, faqirlarga homiylik qiladi. 1842-yil Buxoro xoni Amir Nasrulloh tomonidan qatl etiladi.

Uning 10000 misraga yaqin asari yetib kelgan. G‘azal, muxammas, ruboiy, fard kabi ko‘plab janrlardan faol foydalangan. She’rlarida Navoiy, Fuzuliy, Bedil an’analarini davom ettirgan. Nodira g‘azallarida firoq, dard iztiroblari samimiy bayon qilingan.

Bellashuv.uz

25- BILET

1. Buxoro xonligini tashkil topishi.

Muhammad Shayboniyxonning o‘limidan so‘ng taxtga bevosita uning avlodlari emas, amakisi Ko‘chkunchi Sulton o‘tqazilgan. To‘g‘ri, XVI asrning 40-yillaridan so‘ng bu urfodatga rioya etilmay qo‘yilgan. Ko‘chkunchixondan so‘ng esa taxtga uning o‘g‘li Abu Said (1530 —1533) o‘tirdi. Undan keyin esa hukmdorlik Shayboniyxonning ukasi Mahmud Sultonning o‘g‘li Ubaydullaxon (1533 —1540) qo‘liga o‘tdi. Ubaydullaxon poytaxtni Samarqanddan Buxoroga ko‘chirtirdi. Ubaydullaxon Buxoroga ota meros mulk deb qarar edi, chunki Shayboniyxon hayotligidayoq Buxoro hokimligini ukasi Mahmud Sulton (Ubaydullaxonning otasi)ga bergan edi. Shu tariqa, shayboniylarning Movarounnahrda tashkil etgan davlati endilikda rasmiy ravishda Buxoro xonligi deb ataladigan bo‘ldi.

2. Go‘ri Amir maqbarasi.

Samarqanddagi me’moriy yodgorlik. Xalq orasida Go‘ri Amir yoki Go‘ri Mir (Mir Sayyid Baraka) deb nomlanib kelinadi. Maqbaraga temuriylar sulolasiga mansub kishilar (Amir Temur, uning piri Mir Sayyid Baraka, o‘g‘illari Umar-shayx, Mironshoh va Shohrux, nabiralari Muhammad Sulton, Ulug‘bek va b.) dafn etilgan. Boburning ta’kidlashicha, dastlab Temurning nabirasi Muhammad Sulton Mirzo Samarqand qal’asi jan.da Toshqo‘rg‘on chaqarda Madrasa qurdirgan. Muhammad Sulton halok bo‘lgach (1403), Amir Temur uning xotirasiga maqbara qurish haqida farmon berdi. Maqbara Madrasa hovlisining to‘riga bunyod etilgan. Bizgacha, asosan, peshtoqli darvozasi bor hovli va maqbara binosi saqlangan. Arxeologik tadqiqotlar natijasida maqbara hovlisining ikki yonidan Muhammad Sulton qurdirgan Madrasa va xonaqoh qoddiqlari topilgan. Madrasa va xonaqoh chorsi hovlining sharqiy va g‘arbiy tomonlarini egalla-gan. Hovlining jan.da gumbazli maqbara joylashgan. Maqbaraga jan. dan, Ulug‘bek qurdirgan dalon (1424) orqali kiriladi. Maqbaraning chortoq tarhli ziyorat-xonasi baland toqi — ravoqli, tepa-si yozuv hoshiyalari va ichki gumbaz bilan qoplangan. Tashki gumbazi 64 qobirg‘ali, baland poygumbaz (diametri — 15 m, bal. 12,5 m)ga o‘rnatilgan.

3. Kamoliddin Behzod hayoti va faoliyati.

Behzod Kamoliddin (1455—Hirot— 1536)—buyuk miniatyurachi musavvir, Sharq uyg‘onish davri yetuk san’atkori. Hirot miniatyura maktabi asoschisi; muzahhiblar yetakchisi, ustozi. "Ikkinchi Moniy" degan faxriy unvonga sazovor bo‘lgan. Tarixchilardan Mirzo Muhammad Haydar, Do‘st Muhammad va Qozi Ahmadning ma’lumotlariga ko‘ra, B.ni Sulton Husaynning kitobdori Mirak Naqqosh o‘z tarbiyasiga olgan. B. musavvirlikni Pir Sayd Axmad Tabriziydan o‘rgangan, o‘z ijodida musavvir Xalil Mirzo Shohruxiy badiiy uslubini davom ettirib, uni rivojlantirgan va kamolga yetkazgan, yosh musavvir iste’dodi juda tez shakllangan. Bunda Alisher Navoiyning murabbiylik faoliyati ham hal qiluvchi

Bellashuv.uz

ahamiyatga ega bo‘lgan. Navoiyning shaxsiy kutubxonasida o‘sha davrning yetuk san’atkorlari Mirak Naqqosh, Hoji Muhammad kabi musavvirlar, Hofiz Muhammad, Zayniddin Mahmud, Sulton Muhammad Hyp kabi xattotlar ijod bilan band bo‘lganlar. B. shu kutubxonada, ayniqsa, xattot Sultonali Mashhadiy va Yoriy Muzahhib bilan yaqin ijodiy hamkorlikda bo‘lgan. B. ijodining mavzu doirasi, qahramonlari shu yerda—Navoiy va boshqa san’atkorlar ijodi ta’sirida kamol topgan.

26-BILET

1. Salib yurishlari.

Salib yurishlari – 1096-1270 yillarda G‘arbiy Yevropa zodagonlari va katolik cherkovi tomonidan Yaqin Sharqqa (Suriya, Falastin, Shim. Afrika) qilingan bosqinchilik urushlari. Salib yurishlarining bosqinchilik mohiyati diniy shiorlar [g‘ayridin (musulmonlar)larga qarshi kurash va "xudo qabri" hamda "muqaddas yer" (Falastin)ni ozod qilish] bilan niqoblangan. Salibchilar, odatda, kiyimlariga salib (xoch) belgisini tikib olishgan (yurishlarning nomi shundan). 11-asrning so‘nggi choragida saljuqishshr tomonidan Vizantiyaning Kichik Osiyodagi yerlarini hamda diniy an’ana bo‘yicha "muqaddas shahar" bo‘lgan Quddusni egallab olishlari salibchilarning O‘rta dengizning sharqidagi yerlarga bostirib kirishiga sabab bo‘lgan. Vizantiya saljuqiylarga qarshi kurashish uchun G‘arbdagi davlatlardan bir necha bor harbiy yordam so‘ragan. Salib yurishlari ning bevosita tashkilotchisi bo‘lgan Rim payasi bundan foydalangan. Papalar katolik cherkovining ta’sirini kuchaytirish va kengaytirish, pravoslav cherkovini Rimga bo‘ysundirish maqsadida diniy fanatizmni avj oldirganlar. Salibchilarning ko‘pchiligini qashshoqlashib qolgan ritsarlar, yirik sen’orlar hamda dehqonlar tashkil qilgan.

2. Ichanqal’a me’moriy yodgorligi.

— O‘rta Osiyodagi yirik va noyob me’moriy yodgorlik. Xivaning ichki qal’a (Shahriston) qismi. Ichan qal’a shaharning Dishan qal’a (tashqi qal’a) qismidan kungurador devor bilan ajratilgan. U Xiva raboti (Dishan qal’a)dan baland qo‘rg‘ontepaga o‘xshab ko‘rinadi. Ichan qal’aga 4 darvoza (Bog‘cha dar-voza, Polvon darvoza, Tosh darvoza, Ota darvoza)dan kirilgan.

Xorazm xalq me’morligining ajoyib obidalari: madrasa, masjid, saroy va minoralar, asosan, Ichan qal’ada. Undagi me’moriy yodgorliklarning yara-tilish tarixi, asosan, 4 davrga taal-luqli: birinchisi Xorazmning qad. davridan to mo‘g‘ullar istilosi davriga qadar, bu davrdan Ko‘qna arkning g‘arbiy devori, qal’a devorining shim.sharqiy burchagidagi qad. davrga mansub burj va qal’a devori qoddiqlari saklanib qolgan. Ikkinchisi Xorazmning 1220 yildagi mo‘g‘ullar istilosidan keyin tiklanish davri. Bu davrda Sayid Alovuddin maqbarasi va b. mahobatli binolar qurilgan. Uchinchi davri 16—17-asrlarga to‘g‘ri keladi. Shu paytda (Abulg‘ozixon va Asfandiyorxon hukmronlik davri) Ichan qal’ada Anushaxon hammomi (1657), peshayvonli Oq masjid (1675), Xo‘jamberdibek madra-sasi (1688) kabilar bunyod etildi, Ko‘hna ark istehkomlari mustaqkamlandi, ko‘rinishxona (xonning

Bellashuv.uz

qabulxona-si) qurildi (1686—88). Buxoro bilan Eron o‘rtasida Xiva xonligi uchun boshlangan urush natijasida (18-asrning 1-yarmi) Ichan qal’a va, umuman, Xiva sh. qattiq shikastlandi (Xiva bir qancha vaqt Eronga tobe viloyat bo‘lib turdi).

3. Burhoniddin al-Marg‘inoniy hayoti va faoliyati.

Burhoniddin Marg‘inoniy (to‘liq ismi Abulhasan Ali ibn Abubakr ibn Abduljalil al Farg‘oniy al-Rishtoniy al-Marg‘inoniy) (1123.23.9, Rishton tumani, Dahbet qishlog‘i — 1197.29.10, Samarqand) – buyuk faqih, imom. Dastavval otasi Abubakr ibn Abduljalil so‘ng Simom Bahouddin Ali ibn Muhammad Asbijobiy qo‘lida tahsil ko‘rdi. Rishton Marg‘ilon, Buxoro, Samarqand va Movarounnaxrning boshqa shaharlarida islomiy ta’lin olib, hanafiya mazhabining buyuk faqihi sifatida nom qozondi. Shayxulislom bo‘lib yetishdi 1149 yil haj safariga bordi. Burhonuddin Marg‘inoniy Samarqand shahridagi Chokardiz kabristonga dafn etilgan.

Burhonuddin Marg‘inoniy fiqh bo‘yicha asosiy asari "Bidoyat ul-mubtadi’" (“Boshlovchila uchun qo‘llanma”)ni hanafiya nazariyotchisi, shariat asoschilaridan Abul Hasan al-Quduri (1029 yil v.e.) va Muhammad ash-Shayboniy (884 yil v.e.) asarlariga tayanib yozgan.

27-BILET

1. Fransiya-Prussiya urushi va uning yakunlari.

Fransiya - Prussiyaurushi arafasida ikkala mamlakatning ijtimoiy iqtisodiy ahvoli Urushning sabablari XIX asrnine 50-60- yillarida Fran §1Óàñ1à yirik kaPital hukmronlik qilib, davlat tepasida Napoleon III o'tirardi. U 1851- yil 2- dekabrda o'tkazil- gan davlat to'ntarishi natijasida hokimiyat tepasiga chiqib olgandi. 1852- yilda Napoleon III o'zini imperator deb e'lon qildi. Ikkinchi imperiya deb atalgan bu davrda Fransiyada ishlab chiqarish tez rivojlandi. Sanoatda o'zgarishlar tugallanib, temir yo'l tarmoqlari ko'payib bordi. Katta-katta zavod va fabrikalar qurildi. 60- yillarning ikkinchi yarmida Napoleon III ning mavqei-ga putur yetdi. Fransuz burjuaziyasi uning tashqi siyosat sohasi-dagi muvaffaqiyatsizliklarini, xususan Prussiyaning Germa-niyani birlashtirishiga to'sqinlik qila olmaganligini kechira olmadi. 1860- yilda tuzilgan Angliya - Fransiya savdo shart-nomasidan ham norozilik mavjud edi. Chunki shartnomaga ko'ra, Fransiyaga ingliz tovarlarining kiritilishi, fransuz tovarlari bilan raqobatni kuchaytirgan edi. Napoleon III hukumatidan norozilik oddiy xalq orasida ham kuchaygan edi. Bunga ishsizlik, qashshoqlik, oziq-ovqat mah-sulotlari narxining to'xtovsiz oshib borishi sabab bo'lmoqda edi. 1869- yilda Luara havzasining shaxtyorlari ish tashladilar. 1870-'o yil yanvarida Parijda bo'lib o'tgan 200000 kishilik namoyish dahshatli tus oldi. Napoleon III hukumati mamlakatda norozilik kuchaya-yotganligini, o'z obro'- e'tiborining tushib borayotganligini nazarda tutib, Prussiyaga qarshi urash e'lon qildi. U shu yo'l bilan mamlakatdagi ahvolni o'nglab olishga qaror qildi. Hukumat Prussiyani tor-mor qilishni, Germaniyaning birlashishiga yo'l qo'ymaslikni, Reynning g'arbidagi nemis yerlarini bosib olishni va shu bilan o'z obro'-e'tiborini tiklashni o'ylardi. Bismark Germaniyasi ham bir necha yillardan buyon Fran-siyaga qarshi umshga tayyorlanib kehnoqda edi. Bismarkning maqsadi Germaniyada Pmssiyaning hukmronligini mustah-kamlashga to'siq bo'lgan Fransiyani yengish,

Bellashuv.uz

demokratik harakat-larni bostirish edi. 60- yillaming oxirida Prussiya Janubiy German davlatlarini o'z tomoniga og'dirib olishga, Avstriya-Vengriyani va chor Rossiyasini betaraf qilishga muvaffaq bo'lgan edi. Shunday qilib, har ikki tomon - Fransiya ham, Prussiya ham umshga intilmoqda, buning uchun bahona qidirmoqda edi. Urush harakatlarining borishi va Sedan jangi Fransiya va Prussiya hukumatlari o'r-tasida Ispaniya qirolligining bo'shab qolgan taxtiga kimni qirol qilib qo'yish masalasida janjal chiqdi. Muzokaralar davomida Bismark Prussiya qiroli xatiga o'zgartirishlar kiritib, Fransiya hukumatini atay-lab haqorat qildi (Bu tarixda "Ems depeshasi" deyiladi). Uning maqsadi shunday ig'vo bilan Fransiyani urush boshlashga majbur qilish edi. Bismark muddaosiga erishdi. 1870- yil 19- iyulda Fransiya Prussiyaga qarshi urush e'lon qildi. Bismark urushni shunday ustalik bilan boshlab yubordiki, german xalqi nazarida Fransiya hujum qilgan davlat bo'lib qoldi. Germaniyaning Fransiyaga qarshi urushi dastlabki kunlarda nemislar uchun milliy-ozodlik urushi edi. Fransiya hukumati urush boshlaganida o'z kuchlarini yetarli hisobga olmagan edi. Armiyada yagona rahbarlik yo'q edi. Qo'shin kerakli harbiy anjomlar bilan ta'minlanmagan, hatto urush harakatlarining xaritalari ham yetishmas edi. Urushning birinchi kunlaridanoq Prussiya armiyasining ustunligi ma'lum bo'ldi. Prusslar o'z qo'shinlarini fransuz-larga qaraganda tezroq safarbar qilib, chegaraga oldinroq keltirib qo'ygandilar. Fransuz qo'shinlari mag'lubiyatga uchray boshladi. Prusslar 160 ming kishilik qo'shin bilan fransuz armiyalaridan birini (100 ming kishi) Mes qal'asida, 140 ming kishilik armiya bilan Fransiya imperatorining o'zi ham bo'lgan 90 ming kishilik ikkinchi qo'shinni esa Sedan qal'asi yoni-da qurshab oldilar. 1870- yil 2- sentabrdagi jangda Mak-Ma-gon rahbarligidagi fransuz armiyasi mag'lub bo'lib, Sedan qal'asi qamalda qoldi. Garchi Mes qal'asi hali taslim bo'lma-sada, Napoleon III vahimaga tushib, Sedan qal'asidagi markaziy minora ustida oq bayroq ko'tarishni buyurdi. Fransiya armiyasi 3 ming kishini talafot berib, imperator boshliq 82 ming askar, ofitser va generallari bilan nemislarga taslim bo'ldi. Bu sharmandali holat amalda Ikkinchi imperiya hokimiyatining tugatilishi edi. 1870- yil 4- sentabr -davlat to'ntarishi Sedan halokati to'g'risidagi xabar Parijning hukumat va parlament doiralari ga 2- sentabr kechqurun yetib bordi.Lekin yuz bergan mudhish haqiqatnieshitgan Parij xalqi 3- sentabrda g'alayon ko'tardi. Ko'chalarda namoyishlar boshlanib ketdi, xalq harakatining tashabbuskorlari blankichilat* bo'ldilar. 4- sentabr ertalabdan boshlab poytaxt mehnatkashlari ko'chalarga chiqib, Respublika tuzishni talab qildilar. Namoyishchilar qonun chiqaruvchi korpusning majlislar zali-ga bostirib kirdilar. General Troshyu boshchiligida yangi hukumat tuzilib, L. Gambetta Ichki ishlar vaziri, J. Favr Tashqi ishlar vaziri lavozimini egalladi.

2. Baroqxon madrasasi.

Baroqxon madrasasi - Toshkentda qurilgan Madrasa (1531/32 — 16-asr 2-yarmi). Hovli atrofida hujralar va ichki tarafida peshtoq bo‘lib, madrasaning g‘arbiy qismi birmuncha oldinga chiqqan. Poydevori toshdan, qalin devorlari turli hajmdagi pishiq g‘ishtdan ishlangan. Ba’zi joylari sinchli. Baroqxon madrasasi o‘rnida dastlab 2 (katta va kichik) maqbara bo‘lgan. Kichik maqbarada Baroqxon qabri bor. Uning to‘rt tomonidagi eshiklaridan uchtasi keyinroq berkitib tashlangan (qolgan eshikdan zina bilan tomga chiqilgan). 1904 y.da masjidga aylantirilgan katta maqbarada

Bellashuv.uz

Toshkent hokimi Suyunchxo‘ja qabri joylashgan. Baroqxon ikki maqbarani o‘z ichiga olgan Madrasa qurdirgan. Madrasaning sharq tomonidagi ulkan peshtoqqa rang-barang sirkor g‘ishtchalardan namoyon terilgan. U handasiy va girih naqshlar bilan hoshiyalangan. Peshtoqning yuqori qismi saqlanmagan. Asosiy peshtoqning orqa tomonida yana peshtoq va besh qirrali ravoq bor. G‘arb tomondagi ichki peshtoq ko‘k gumbazning tarkibiy qismi bo‘lgan. Baroqxon madrasasi ning to‘rt burchagida cho‘ziq xona (qorixona)lar bo‘lgan. Bino shakli va bezaklari o‘z holicha qolgan. Uning 22 m li gumbazi ko‘k sirkor g‘ishtchalar bilan pardozlangan (gumbaz 1868 y.gi zilzila paytida qulab tushgan). Gumbaz ostidagi 4,5 m li poygumbazga turli rangdagi sirkor g‘ishtchalardan handasiy va girih naqshlar terib yaratilgan, Qur’on suralari bitilgan. Maqbara ichki qismidagi bezaklar keyinchalik ko‘chib tushgan. Ichki devorning tepa qismida ganchdan ishlangan naqshlar bo‘lib, ularga oltin suvi yugurtirilgan, pastki qismida olti burchakli sopollardan terilgan keng izora bor (ular yashil sirkor, zarhalli g‘ishtchalar bilan ajratilgan). 20-asr boshlaridagi ta’mir vaqtida qad. bezaklarning qoldig‘i ko‘chirib tashlanib, oq ganch bilan suvalgan. Baroqxon madrasasi naqshlarining go‘zalligi, qurilish uslubi jihatidan Samarqandning eng yaxshi me’moriy yodgorliklari (15-asr ikkinchi yarmidagi Oq saroy va Ishratxona)ga yaqinlashadi. 1946, 1949, 1951, 1967 yilarda ta’mir ishlari olib borilgan. Baroqxon madrasasi da O‘zbekiston Musulmonlari idorasi joylashgan.

3. Mahmudxo‘ja Behbudiy hayoti va faoliyati.

Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875 Samarqand – 1919.25.3, Qarshi) - dramaturg, publitsist, din vajamoat arbobi, jadidchilik harakati yetakchilaridan biri. Yassaviy avlodidan. 18 yoshidan qozixonada mirzalik qiladi, qozi, mufti darajasiga ko4tariladi. Behbudiy haj safarida bo‘lgan chog‘ida Arabiston, Misr, Turkiyani kezib chiqqan (1899—1900). Sayohat davomida yangi maktab (usuli jadid) ochish fikri mustahkamlanib bordi. Samarqand yakinidagi Halvoyi qishlog‘ida Ajziy, Rajabaminda Abdulqodir Shakuriylar bilan hamkorlikda yangi maktab ochadi. Behbudiy Qozon va Ufaga borib (1903.04), u yerdagi yangi usul maktablari bilan tanishadi, tatar ziyolilari bilan aloqani yo‘lga qo‘yadi. Yangi maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi, „Risolai asbobi savod” („Savod chiqarish kitobi”, 1904), „Risolai jug‘rofiyai umroniy”, („Aholi geograflyasiga kirish”, 1905), “Muntaxabi jug‘roflyai umumiy” („Qiskacha umumiy geografiya”, 1906), „Kitobat ulatfol” („Bolalar xati”, 1908), “Amaliyoti islom” (1908), “Tarixi islom” (1909) kabi kitoblar chop ettiradi. Keyinchalik (1908 yilda) Shakuriynilig Rajabamindagi maktabini Samarqanddagi o‘z hovlisiga ko‘chirib keltiradi. Behbudiy 1911 yilda „Padarkush” dramasini yozdi. Bu birinchi o‘zbek dramasi edi.

28-BILET

1. BMTning tashkil topishi.

1945-yilning avgust oyi...Ikkinchi jahon urushi hamon davom etmoqda edi. AQSH dunyoga o‘z kuch-qudratini namoyish etish maqsadida 6- va 9-avgust kunlari Yaponiyaning Xirosima hamda Nagasaki shaharlariga eng dahshatli qurol – atom bombasi tashladi. O‘zining bu harakatini Yaponiyani tezroq taslim bo‘lishga majbur

Bellashuv.uz

etish bahonasi bilan oqlashga urindi. Davlat arboblari bundan keyin jahon urushi bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida yer yuzida mustahkam tinchlik o‘rnatishda xizmat qiluvchi xalqaro tashkilot tuzishga ahd qildilar. Bunday xalqaro tashkilot tuzildi. U Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) deb ataldi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti 1945-yilning 24-oktabrida tuzildi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining asosiy maqsadlari quyidagilar ekanligi belgilab qo‘yildi:

– butun dunyoda tinchlikni ta’minlash;

– dunyo xalqlari o‘rtasida do‘stlik munosabatlarini rivojlantirish;

– dunyoda ocharchilik, kasallik va savodsizlikni tugatish borasida birgalikda harakat qilish;

– ekologiya halokatining oldini olish;

– inson huquqlari va erkinliklariga hurmat bilan qarashni rag‘batlantirish. Dunyoning qaysi bir burchagida bo‘lmasin, umumiy tinchlikni xavf ostiga qo‘yadigan vaziyat yuzaga kelsa, BMT uni muhokama qiladi va tinchlikni saqlab qolish uchun zarur choralarni ko‘radi. Hozirgi kunda dunyoning 200 ga yaqin davlati BMT a’zosidir. Mana, Ikkinchi jahon urushidan keyin o‘tgan yillar davomida BMT Yer yuzida mustahkam tinchlik ishi uchun kurashib kelmoqda.

2. Sherdor madrasasi haqida ma’lumot bering.

Samarqandning Registon maydonida 3 Madrasa (Ulug‘bek madrasasi, Tillakori Madrasasi, Sherdor Madrasasi) dan iborat me’moriy majmua. Dastlab Ulug‘bek madrasasi (1417—1420 yillar) bunyod etilib, keyinchalik qarshisiga – maydon sharqiga Ulug‘bek xonaqohi (1424 y), shimolga Mirzoyi karvonsaroyi, janubga Alika Ko‘kaldosh Juma masjidi (1430 y) qurdirgan, yonida esa yog’ochdan xotamkori uslubida masjidi Muqatta va Abusaid madrasasi qurilgan. XV asrning 20-yillarida Registon hashamatli me’moriy ansamblga aylangan. XVII asrda Samarqand hokimi Yalangto‘sh Bahodir vayrona holatdagi Ulug‘bek xonaqohi o‘rniga Sherdor Madrasa (1619—1635/36)ni, Mirzoyi karvonsaroyi o‘rniga Tillakori madrasa masjidi (1646/47— 1659/60)ni qurdirgan. Registon ansambli o‘zining rang-barang koshinkori bezaklari; naqshinkori peshtoqlari, ulkan gumbazlari bilan O‘rta Osiyo me’morchligining noyob yodgorligi hisoblanadi.

3. Amir Umarxon hayoti va faoliyati.

Amir Umarxon davridagi yirik shoirlardan biri Mahmur (asl ismi Mahmud) XVIII asr oxirida tug‘ilib, 1444-yili vafot etgan. Qo‘qondagi madrosayi Mirda o‘qigan, keyin qo‘shinda sipohlik qigan. Mahmurning hajviy she’rlar devoni saqlangan bo‘lib unda oltmish to‘qqiz asar (3717) misra jamlangan hajviy asarlarida xalqqa jabr yetkazgan keskin taqid ostiga olgan. Xususan, “hapalak” she’rlarida hapalak qishlog‘ining ayanchli manzaralari aks ettirilgan.

29-BILET

1. Spitaman qo‘zg‘oloni.

Bellashuv.uz

Mil. avv. 329-yil da yunon-makedon qo‘shinlari Maroqandani egalladilar. Ularga qarshi qo‘zg‘olonga Spitaman boshchilik qildi. Ancha qo‘shin to‘plagan Spitaman Maroqandani qamal qildi. Aleksandr qamalda qolganlarga yordamga uch mingga yaqin
jangchidan iborat qo‘shin jo‘natadi. Qadimda «Politimet» deb atalgan Zarafshon daryosi
bo‘yida makedonlarga pistirma qo‘ygan Spitaman dushman guruhini tamomila qirib tashlaydi. Shunda Aleksandrning o‘zi qo‘zg‘olonni bostirishga otlanadi. Yunonlarning kata kuchlari yaqinlashib kelayotganidan xabar topgan Spitaman qamalni to‘xtatadi va o‘z qo‘shinlarini sahro sari boshlab ketadi.

2. Ma’buda Artemida ibodatxonasi haqida ma’lumot bering

Ma’buda Artemida ibodatxonasi. Ma’buda Artemida sharafiga Efes shahrida (bu shahar hozir Turkiya hududida joylashgan) ko‘rganlarni lol qoldiradigan ibodatxona qurilgan. Afsonalarga ko‘ra, Artemida Zevsning qizi bo‘lgan. U hosildorlik, ov, Oy ma’budasi edi. Ayni paytda hayvonlar homiysi, shuningdek, ayollar madadkori ham bo‘lgan. Artemida ibodatxonasinmg tomini qoyatoshlardan ishlangan 18 metrli ustunlar suyab turgan. Ibodatxona ichida yunon rassom- larining ajoyib asarlari joylash- tirilgan. Bu mo‘jizaviy ibodatxona 100 yil saqlanib turgan.

3. Abu Ali ibn Sino hayoti va faoliyati.

Abu Ali ibn Sino olim, faylasuf. 980-yilning 18-iyunida Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog‘ida tug‘ilgan va 1037-yilning 16-avgustida Hamadonda vafot etgan. G‘arbda Avitsenna (ingl. Avicenna) ismi bilan mashhur.

Ibn Sinoning tib ilmida yuksak mahoratga erishishida buxorolik boshqa bir tabib Abu Mansur alhasan ibn Nuh al-Qumriyning xizmati katta bo‘ldi. Ibn Sino undan tabobat ilmini olib, bu ilmning ko‘p sirlarini o‘rgangan. Qumriy bu davrda ancha keksayib qolgan bo‘lib, 999 yilda vafot etdi.

Ibn Sino 17 yoshdayoq, Buxoro xalqi orasida mohir tabib sifatida tanildi. O‘sha kezlarda hukmdor Nuh ibn Mansur betob bo‘lib, saroy tabiblari uni davolashdan ojiz edilar. Dovrug‘i butun shaharga yoyilgan yosh tabibni amirni davolash uchun saroyga taklif qiladilar. Uning muolajasidan bemor tezda sog‘ayib, oyoqqa turadi. Evaziga Ibn Sino saroy kutubxonasidan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Somoniylarning kutubxonasi o‘sha davrda butun O‘rta va Yaqin Sharqdagi eng katta va boy kutubxonalardan sanalardi. Ibn Sino bir necha yil davomida shu kutubxonada kechayu kunduz mutolaa bilan mashg‘ul bo‘lib, o‘z davrining eng o‘qimishli, bilim doirasi keng kishilaridan biriga aylandi va shu paytdan boshlab o‘rta asr falsafasini musta-qil o‘rganishga kirishdi.

30- BILET

1. Amir Temurning Movarounnahrni egallashi.

14-asr o‘rtalarida barlos beki o‘g‘li Temur Tarag‘ay buyuk siyosiy arbob sifatida tarix sahnasida namoyon bo‘ladi. Nufuzli turk amiri Qazag‘on nabirasi —

Bellashuv.uz

Samarqand hukmdori Xusayn bilan ittifoqchilikda Temur Movarounnahrni birlashtirish va uni mo‘g‘il bosqinidan ozod qilish uchun kurash boshlaydi. Biroq ko‘p o‘tmay ular o‘rtasidagi munosabatlar keskinlashadi. 1370 yili Amir Temur Xusayn qo‘shinini tor-mor qilgach, Movarounnahr amiri deb e’lon qilinadi. 1372—1388 yillar davomida Amir Temur Xorazmga besh marta yurish qiladi va uning o‘ziga to‘la tobe bo‘lishiga erishadi. Shundan so‘ng u Eron, Iroq, Kavkaz, Suriya, turkiyaga harbiy yurishlarni boshlaydi. Natijada ulkan imperiya barpo etiladi.

2. Buxoro arki haqida ma’lumot bering.

Buxoro arki — Buxorodagi qadimiy shaharsozlik yodgorligi. Ark dastlab milloddan avvalgi 1-asrda qurilgan. Arablar istilosiga qadar arkda shahar hokimlari — buxorxudotlar yashagan. Somoniylar davrida (9— 10-asrlar) qayta qurilib devor va burjlar bilan mustahkamlangan. Qoraxoniylar davrida (11—12-asrlar) va mo‘g‘ullar bosqinchiligi vaqtida (13-asr) ark bir necha bor vayron qilingan.Hozirgi qiyofasi asosan Shayboniylar sulolasi davri (16-asr)da shakllangan. Buxoroning 2500 yilligi munosabati bilan ark ichkarisidagi taxt joylashgan hovli ta’mirlanib, o‘z holiga keltirildi. Ark devorlari yangilandi. "Go‘riyon" darvozasi qayta tiklandi va boshqa obodonlashtirish ishlari olib borildi. Yer sathidan 2,5–3 m chuqurlikda gumbazsimon yer osti yo‘li borligi aniqlandi. Arkda Buxoro davlat me’moriy-badiiy muzey qo‘riqxonasi joylashgan.

3. Abdulla Avloniy hayoti va faoliyati.

Abdulla Avloniy 1878-yil Toshkent shahrida hunarmandlar oilasida tug‘ilgan. U maktab va madrasada ta’lim olib, o‘z zamonining ma’rifatli va chuqur bilim sohibiga aylandi. Abdulla Avloniy o‘lkada ta’lim, matbuot, teatr sohalarining rivojlanishiga katta hissa qo‘shib, 1907-yil “Shuhrat” gazetasi asos soldi. O‘zi tashkil qilgan yangi usul maktabi uchun “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston” yoxud “Axloq” darsliklarini yaratgan.

Bellashuv.uz

Bellashuv.uz